

UNIVERZITET U SARAJEVU
FILOZOFSKI FAKULTET
ODSJEK ZA ORIJENTALNU FILOLOGIJU

ELEMENTI TURSKE KULTURE U LISTU „OGLEDALO“
(ZAVRŠNI DIPLOMSKI RAD)

Kandidatkinja: Sumeja Smailhodžić

Mentor: Prof. dr. Kerima Filan

Sarajevo, maj 2019. godine

SADRŽAJ

1. UVOD.....	4
1.2. Nekoliko riječi o uredniku lista <i>Ogledalo</i>	6
1.3. Časopisi koji su prethodili <i>Ogledalu</i>	7
1.4. O koncepciji <i>Ogledala</i>	13
2. <i>ELEMENTI TURSKE KULTURE U LISTU „OGLEDALO“</i>	16
2.1. Upotreba stihova, poslovice i mudrih izreka na turskom jeziku u <i>Ogledalu</i>	18
2.2. Turcizmi u <i>Ogledalu</i>	23
2.3. Tuhaf.....	26
2.4. Vijesti iz svijeta.....	28
2.5. Prevodi sa turskog jezika u <i>Ogledalu</i>	29
3. ZAKLJUČAK.....	32
4. LITERATURA.....	34

SAŽETAK

Sumeja Smailhodžić

Elementi turske kulture u listu „Ogledalo“

List *Ogledalo* nastao je u Sarajevu u maju 1907. godine. Izdavao ga je najveći bošnjački intelektualac tog vremena Safvet-beg Bašagić. Bašagić je najznačajnija književna i kulturna ličnost preporodnog doba. *Ogledalo* je list političkog karaktera, a izašlo je svega 13 brojeva. Izlazio je na bosanskom jeziku.

Predmet našeg zanimanja su elementi turske kulture koji su zastupljeni u listu *Ogledalo*. U ovome radu obrađeni su ti elementi u prvom broju *Ogledala* (31. maj 1907.). To su stihovi, poslovice i mudre izreke na turskom jeziku u arapskom pismu, zatim turcizmi, inostrane vijesti s težištem vijesti na onovremenu Tursku (tj. Osmanku državu), te prevodi sa turskog jezika. Ovoj analizi prethodi osvrt na period u kojem je list nastao kao i predstavljanje časopisa bošnjačke provenijencije koji su izlazili prije *Ogledala*, dok su pomenuti i neki časopisi koji su izlazili za vrijeme i nakon *Ogledala*. Tako imamo časopise *Bosna*, *Sarajevki cvjetnik / Gülşen-i Saray*, *Neretva* koji su izlazili na bosanskom i turskom jeziku u arapskom pismu i to u vremenskom periodu od 1866. -1878. godine, zatim časopise *Vatan* i *Rehber* koji su izlazili na turskom jeziku u arapskom pismu od 1884.-1902. godine, te časopise *Behar*, *Gajret*, *Biser* i *Zeman* koji su izlazili na bosanskom jeziku u latinici / ćirilici od 1900.-1941. godine.

Ključne riječi: Sarajevo, početak 20. stoljeća, list *Ogledalo*, Safvet-beg Bašagić, elementi turske kulture.

1. UVOD

List *Ogledalo*, uz prvi bosansko-muslimanski časopis *Behar*, te časopise, *Gajret* i *Biser* je list koji je predstavljao glasilo bosansko-muslimanskog političkog, književnog i kulturnog preporoda. Svojedobno je oko lista *Ogledalo*, pokrenutog maja 1907. godine, grupa darovitih i ambicioznih bosansko-muslimanskih intelektualaca pokušala naći lakša, vlastita, svrhovitija rješenja za mnoge savremene izazove, sa kojima se naš čovjek susretao u izravnoj sučeljenosti s evropskom mišlju, kompleksima, traumama i strahovima. No, najveća zasluga za pokretanje *Ogledala* pripada Safvet-begu Bašagiću, uredniku ovoga lista. Samim naslovom ovog našeg rada pokušali smo okarakterizirati kao otvaranje zaboravljenih kapija našega sjećanja te ovim istraživanjem nastojimo osvijetliti jednu značajnu, prekretnu epohu u historiji Bosanskih Muslimana i Bosne i Hercegovine u cjelini, tačnije period preporodnog doba, koji je u duhovnom životu Muslimana započeo još 1866. godine i trajao do 1918. godine.

Uzmemo li u obzir da je period preporodnog doba naše historije prilično zapostavljen¹, da je čak veliki dio rukopisa na turskom jeziku u arapskom pismu iz tog perioda potpuno neistražen, onda nas i ne čudi činjenica što je list *Ogledalo* ostao uskraćen svake pažnje. Posebno interesantan i vjerovatno najmanje poznat segment jeste i prisustvo turskog jezika, u arapskom pismu, u bosansko-hercegovačkom novinarstvu tokom 19. st. Osim što je bio službeni jezik državnih institucija, turski jezik je također bio prisutan u književnosti, u naučnim krugovima, u kulturno-vjerskim programima, te u medijskom prostoru naše zemlje čak i u godinama nakon povlačenja Osmanlija iz Bosne i Hercegovine. Da je to tako, kao primjer mogu nam poslužiti časopisi koji su za vrijeme austro-ugarske vladavine izlazili na turskom jeziku u arapskom pismu.² Neki časopisi, koji su tada štampani na četiri stranice, izlazili su bilingvalno; dvije stranice na bosanskom, dvije na turskom, dok su neki časopisi u cjelosti štampani na turskom jeziku u arapskom pismu. Takav oblik novina zadržao se sve do 1902. godine kada masovnije počinju da izlaze časopisi na bosanskom jeziku, na latinici /ćirilici. Tada su

---

¹ „Prije pojave štampe i novinarstva u Bosni i Hercegovini, telali na ulicama i trgovima, glasnici što habere pronosiše kroz naše mahale i domove, hatibi što petkom sa minbera kazivahu hutbe – bili su najsigurniji i najjači mediji u muslimana Bošnjaka“, o kojima danas nažalost nemamo nikakvih konkretnih podataka niti se igdje spominju. (Vidi: Enver Alić, „Preporod: četiri decenije gnijezda vjerodostojne misli“, *Preporod-islamske informativne novine*, Sarajevo, 2015.)

² „Austrijska kulturna politika u Bosni je davala prednost arapskom jeziku pred turskim, što nije bilo prouzrokovano samo političkim razlozima. Turci su, naime, tada važili kao kulturno zaostali, jer, su navodno, dali malo stvaralačkog doprinosa uljudbi. Turske studije su samo izuzetno- extra ordinem- bile na dnevnom redu.“ (Vidi: Smail Balić, „Austrija i islamsko kulturno naslijeđe“, autorizirani prijevod s njemačkog Salim Abid Hadžić, *Glasnik Rijaseta Islamske zajednice u BiH*, vol.LXIII, br. 9-10, Sarajevo, 2001., str. 992.)

bilingvalno, na bosanskom i turskom jeziku, donošeni jedino naslovi listova. Takvoj skupini listova pripada i naš list *Ogledalo*, štampan na bosanskom jeziku u latinici. List je izlazio jednom sedmično, petkom, u vremenskom periodu od 31. maja do kraja avgusta 1907. godine. Ovdje je potrebno naglasiti i to da su tadašnji listovi bili podijeljeni periodično na sedmičnjak, kao što su (*Bosna, Sarajevki cvjetnik / Gülşen-i Saray, Neretva, Vatan, Rehber, Misbah, Ogledalo*), koji su izlazili u periodu od 1866.-1914. godine, zatim dvosedmičnjak (*Behar, Gajret, Biser, Zeman*), izlazili su u periodu od 1900.-1941. godine, te mjesečnjak (*Tarik, Muallim,*) koji su izlazili u periodu od 1908.-1913. godine.

Ogledalo pored svoje programske orijentacije političkog karaktera imao je za cilj da probudi nacionalnu svijest kod bošnjačkog naroda, te da na narod djeluje odgojno. Bašagić to čini na način da piše tekstove s puno mudrosti i teorijskih uputa u savremeni život. Kao svoj glavni zadatak, *Ogledalo* će braniti prirodno i historijsko pravo, te utirati put modernoj organizaciji svoga elementa.

Naš cilj u ovome radu je analizirati elemente turske kulture koji su prisutni u prvom broju *Ogledala* koji je objavljen (31. maj 1907.), te uz pomoć tih elemenata nastojati iznijeti neke karakteristike ovoga lista. Na prvom listu prvoga broja (31. maj 1907.) već na naslovnoj stranici uočavaju se elementi turske kulture, kao što su kratki tekstovi (naslov, izreke, stihovi) na turskom jeziku. Upravo ovo zapažanje i potaknulo nas je da istražimo prisustvo elemenata turske kulture u listu *Ogledalo*. Zanimat će nas najprije koliko su i na koji način prisutni u listu turski jezik i turska književnost, jesu li se u *Ogledalu* objavljivali prevodi s turskog jezika; donosi li list vijesti koje se odnose na Tursku (tada još uvijek Osmansku državu). Naša pažnja neće biti prevashodno orijentirana na turcizme. Na turcizme ćemo se osvrnuti onoliko koliko to bude potrebno za temu kako smo je naprijed opisali.

Prilikom izrade rada koristit će se metoda analize, historijska metoda te metoda dedukcije i indukcije. Osim što će se zasnivati na korpusu lista *Ogledalo*, naše istraživanje će se zasnivati i na Bašagićevim objavljenim djelima, a u svrhu detaljnijeg razumijevanja i predočavanja zastupljenosti teme ovog rada. Naučni radovi o Bašagiću i njegovim djelima također će poslužiti kao izvori za detaljan pristup osnovnom istraživačkom korpusu.

Nadamo se da će ovo naše istraživanje biti jedan mali, ali kvalitetan, doprinos u meritornoj prezentaciji historije bošnjačke duhovnosti i kulture.

1.2. Nekoliko riječi o uredniku lista *Ogledalo*

Safvet-beg Bašagić (Mirza Safvet) rođen je u Nevesinju 6. maja 1870. godine. Djetinjstvo je proveo u više gradova: Foči, Mostaru, Ljubuškom, Stocu i Konjicu; gdje mu je otac Ibrahim-beg služio kao kajmekam (činovnik). S majčine strane bio je unuk Smail-age Čengića. Zahvaljujući obrazovanju roditelja još u ranom djetinjstvu upoznao je historiju svoje porodice, svog porijekla i svog naroda. Zahvaljujući oštroumnosti, nadarenosti i intelektu "upijao" je podatke koje je čuo od roditelja, a koje je nadograđivao kroz školovanje. Zahvaljujući Safvet-begu Bašagiću i njegovim historiografskim spisima o modernoj bosanskoj i bošnjačkoj historiografiji dostupni su mnogi važni podaci iz perioda od 15. do kraja 20. stoljeća. Poslije završenog *mekteba* i *ruždije*³, gdje su se tada učili i orijentalni jezici, turski, arapski i perzijski, upisuje se u sarajevsku gimnaziju koju završava 1895. godine. Diplomirao je 1900. godine na Bečkom univerzitetu, gdje je studirao orijentalne jezike i historiju. Te iste godine u vlastitoj nakladi izdao je svoju prvu knjigu pod nazivom „Kratka uputa u prošlost Bosne i Hercegovine od 1463 do 1850“. Nakon uspješno završenih studija Safvet-beg se vraća u Sarajevo. Bio je među prvim pobornicima kulturnog, prosvjetnog, te uopće napretka bosanskohercegovačkih muslimana poslije aneksije Bosne i Hercegovine od strane Austro-Ugarske monarhije 1878. godine. Nijedna kulturna niti prosvjetna aktivnost, počev od kraja 19. stoljeća, pa do dvadesetih godina 20. stoljeća, ne može se ni zamisliti bez vidnog učešća Bašagića. Djelovanje Bašagića ogleda se na mnogim poljima. Pisao je o temama iz književnosti, opće i kulturne historije, zatim je pisao i prevodio poeziju sa orijentalnih jezika. Početak bošnjačke drame obilježen je upravo djelovanjem ovog istaknutog naučnog radnika, teoretičara i intelektualnog vođe na razmeđu dva stoljeća, Safvet-bega Bašagića. Napisao je dvije drame: „Abdulah paša“ i „Boj pod Ozijom“, a teme je crpio iz historije Bosne. Radio je na katalogizaciji rukopisa koji se čuvaju u zbirkama Zemaljskog muzeja, Gazi Husrev-begove biblioteke. Nekoliko godina radio je i kao profesor arapskog jezika u gimnaziji. Isticao se i kao političar, te je izabran za predsjednika Bosanskog sabora. Tokom 1908. i 1909. godine boravio je u Beču, gdje je u Dvorskoj biblioteci proučavao stare rukopise i zapise o Bosni, što mu je koristilo za izradu disertacije: „Bošnjaci i Hercegovci u islamskoj književnosti“. Zahvaljujući svojoj disertaciji promoviran je 20. maja 1910. godine u čast doktora „ex linguis islamiticis“. Svoju disertaciju objelodanio je u

---

³ *Mekteb* je početna škola u kojoj se stjecalo osnovno školsko obrazovanje i odgoj, čitanje, pisanje, osnovi vjere i vjerski odgoj. Za vrijeme Osmanskog carstva nastava u mektebima se odvijala u skladu s višestoljetnom tradicijom mektebske nastave u orijentalno-islamskom kulturnom svijetu. Nastavu u mektebu izvodio je muallim, koji je bio imam susjedne džamije. Učenici su po završetku mekteba upisivali se u ruždije. *Ruždije* su niže srednje škole, u trajanju od četiri godine, a inače prve državne svjetovne ustanove. U BiH otvoreno je oko tridesetak ruždija. Posljednja sačuvana zgrada ruždije u Sarajevu nalazi se u naselju Kovači.

„Glasniku Zemaljskog muzeja“ 1912. godine. Bašagić se punih 19 godina neumorno borio sa opakom bolešću. Iako je duže vrijeme bio osuđen na postelju, ni tada nije posustajao od svog pera i svojih ideja. Predano se žrtvovao za svoj narod i svoju domovinu. Gledajući u cjelini stvaralački opus Safvet-bega Bašagića, prvog stručno i naučno osposobljenog osmaniste, a ne samo orijentaliste, izuzetno je veliki. U toku višedecenijskog rada od 1891. do 1934. godine njegova bibliografija sadrži 178 naučnih i stručnih radova, priloga, prijevoda i prepjeva. Iz njegovih radova se vidi da je cijeli život posvetio Bosni i Hercegovini i kao književni stvaralac i kao naučni radnik. Od cjelokupnog književnog rada najtrajniju će mu uspomenu sačuvati njegova glavna djela koja obrađuju prošlost ovih zemalja: „Bošnjaci i Hercegovci u islamskoj književnosti“ i „Znameniti Hrvati, Bošnjaci i Hercegovci u Turskoj carevini“. Najveći broj djela usmjerio je prema istaknutim ličnostima, porodicama i najznačajnijim historijskim događajima. „On se u pravom smislu riječi držao misli velikog engleskog konzervativnog historičara 19. stoljeća, Thomasa Carlylea, da je historija 'biografija velikih ljudi'“⁴ Umro je 9. aprila 1934. godine.

1.3. Časopisi koji su predhodili *Ogledalu*

Prisustvo turskog jezika na Balkanu primjetno je od 14. stoljeća, kada su osmanski Turci prodrli na taj prostor. Od 15. stoljeća, kada su Turci Balkan priključili svojoj državi, turski je postao jedan od jezika koji su se koristili na tom prostoru.⁵

Sa dolaskom osmanskih Turaka u Bosni i Hercegovini se ustaljuje arapsko pismo i tri orijentalna jezika: turski, arapski i perzijski. Turski je tada postao jezik zvanične komunikacije u svim javnim, službenim diskursima preko kojih je država komunicirala sa stanovništvom. Turskim jezikom, a arapskim pismom, najprije se koriste samo Turci i to se uglavnom odnosi na administrativne akte. No, domaće muslimansko stanovništvo pohađajući mektebe i medrese, masovnije se opismenjava u arapskom pismu, tj. podučava orijentalnim jezicima. Tako arapsko pismo dobiva na značaju, te njime postupno počinje da se piše i ručno prepisuje važna vjerska, ali i druga literatura i dokumentacija. Ljudi su se u Bosni i Hercegovini metodom ručnog pisanja

---

⁴ Mustafa Imamović, „Safvet-beg Bašagić kao historičar Bosne i Muslimana“, *Glasnik Rijaseta Islamske zajednice u SFRJ*, 4, Sarajevo, 1991, str. 456.

⁵ Kerima Filan, *O turskom jeziku u Bosni*, Connectum, Sarajevo, 2017., str. 20.

i prepisivanja služili sve do sredine 19. stoljeća kada je osnovana prva štamparija u Sarajevu. Priča o prvoj štampariji u Bosni počinje, zapravo, reformama Osmanskog carstva donesenim 1865. godine i zavođenjem sistema vilajeta u cijelom Osmanskom carstvu, pa tako i u Bosni. Štamparija u Sarajevu počela je sa radom 1866. godine. Zadatak da otvori štampariju u Bosni, pripao je Topal Osman-paši⁶ (1861–1869), tadašnjem valiji u Bosni. Razlog za prilično kasno buđenje novinarstva u našoj zemlji ležao je u nedostatku štamparske opreme, iskustva, ali i odgovarajućeg kadra u tom vremenu. Tako je pojava štamparije na ovim prostorima zapravo značila buđenje jedne nove civilizacije.

S pojavom štamparije započinje jedan veoma značajan proces u duhovnom životu Muslimana. To je period kada počinje preporod ovoga naroda i postupno uključivanje u evropske kulturne i književne tokove. Ključan faktor u tim procesima su novine, odnosno, jezik i pismo.

S otvaranjem štamparije u Sarajevu počelo je objavljivanje novina *Bosna* koje su bile zvanični list Bosanskog vilajeta. Novine *Bosna* bile su dvojezične – tekstovi su se objavljivali na bosanskom i na turskom jeziku. List *Bosna* izlazio je jednom sedmično i to u periodu od 1866-1878. godine. U 12 godina i 2 mjeseca objavljivanja ovog lista izašlo je 615 zvaničnih brojeva, jedan vanredni i 16 poluzvaničnih. *Bosna* je štampana na ukupno četiri stranice: dvije vanjske stranice na bosanskom, ćiriličnim pismom (nešto brojeva izašlo je i na latinici), i, dvije unutrašnje stranice na turskom, arapskim pismom.

Koncepcija *Bosne* bila je zasnovana na vijestima, pa otud stalne rubrike: *Vilajetske vijesti*, *Inostrane vijesti*, *Unutrašnje vijesti*, *Obšte vijesti*. *Zvanično*, *Objava*, *Zvanični izvještaj*, *Najnovije vijesti*, a imala je i rubrike: *Podlistak*, *Različnosti i Zabava*.⁷

---

⁶ „Poslije Gazi Husrev-bega, najslavniji je carski namjesnik u Bosni Topal Šerif Osman-paša, koji je poslije Husrev-bega i najduže upravljao Bosnom. On je i posljednji veliki vezir u Bosni. Sarajevo je za njegove vlade još jednom proživjelo svoj zlatni vijek pod osmanskom vladavinom. Osman-paša donio je sa sobom i igbal (sreću) u Bosnu i, kakva bi se god posla prihvatio, on je cvao i išao u napredak” Vidi: (Vedad Bišćević, 2006: 425).

⁷ Ibid, str. 56.

Tematski okvir *Bosne* bio je prije svega određen informacijama iz političkog i društvenog života, ali su bile prisutne i vijesti o svim tadašnjim zbivanjima u svijetu općenito, a posebno o zbivanjima u Bosni. Pored zvaničnog materijala list *Bosna* je pratio i zbivanja u kulturi i prosvjeti.

"Prva lastavica koja je navijestila duševni preporod u Bosni i Hercegovini", kako kaže Bašagić, došla je, na prijelazu šezdesetih i sedamdesetih godina XIX stoljeća, sa listom *Sarajevski cvjetnik - Gulşeni Saraj* Mehmeda Šakira Kurtćehajića i nizom njegovih uvodnika u njemu.⁸

Članci ovog lista štampani su naporedo i istovjetno u dvije verzije, na narodnom (bosanskom) jeziku ćirilicom i na turskom jeziku arebicom. Muhidin Fijuljanin navodi da je list izlazio u periodu od 26. decembra 1866. godine do 1. jula 1872. godine, dok kod nekih autora susrećemo se s podatkom da je list počeo izlaziti u Sarajevu dvije i po godine nakon *Bosne*, tačnije 1868. godine.

Na četiri stranice *Sarajevkog cvjetnika / Gülşen-i Saray* raspored jezika bio je obrnut u odnosu na *Bosnu*: vanjske stranice donosile su vijesti na turskom, a unutrašnje na bosanskom (srpskom) jeziku.⁹ Ovi listovi štampani su dvojezično s ciljem da bi i lokalni narod, koji nije imao visoku naobrazbu, mogao razumjeti vijesti koje se donose u njima. Putem javnog medija – novina, narodni (bosanski) jezik počeo se uvoditi u javnu komunikaciju u kojoj je pak i dalje dominirao turski jezik.

Sarajevki cvjetnik / Gülşen-i Saray imao je rubrike slične onima u *Bosni*, ali je bio dosta bogatijeg i zanimljivijeg sadržaja. List je nauci i obrazovanju posvećivao mnogo pažnje. Što se tiče tekstova na oba jezika u listu, bili su istog sadržaja, ali nisu bili potpuno podudarni. To se da primijetiti u primjeru prvog broja *Sarajevkog cvjetnika / Gülşen-i Saray*, gdje je tekst na turskom obimniji od teksta na bosanskom, a razlog tomu je što su *turski tekstovi izloženi kitnjastim jezikom*.¹⁰

---

⁸ Muhsin Rizvić, „Doba preporoda kao prelomno u bosansko-muslimanskoj književnosti“, *Anali Gazi Husrevbegove biblioteke* (Sarajevo) 19-20, str. 9.

⁹ Kerima Filan, *O turskom jeziku u Bosni*, Connectum, Sarajevo, 2017, str. 48.

¹⁰ Ibid, str. 48.

Kitnjasti turski se vidi i u listu *Bosna*. *Bosna* je u pod naslovu imala sljedeći tekst: “ove novine izlaze u nedjelji dana jedanput”. Na turskom je taj tekst opširniji: *İşbu gazete dahiliye ve hariciye her dürlü havadisi ve menafi-i umumiyyeye dai'r enva'i mühabisi şamil olarak haftada bir defa çıkarılır...(Novine izlaze jednom sedmično, a sadrže sve vrste vijesti o unutrašnjim i vanjskim zbivanjima, kao i raznovrsne teme od općeg interesa.)*¹¹

Sarajevki cvjetnik / Gülşen-i Saray bio je političko-književni sedmični list u Bosni i Hercegovini. Objavljeno je ukupno 159 brojeva. Štampan je u Vilajetskoj štampariji, a njegov osnivač i urednik bio je Mehmed Šaćir (Šakir) Kurtćehajić.¹²

Kako je Hercegovina 1876. godine izdvojena iz Bosanskog u samostalni vilajet, i ona biva obavezna da osnuje štampariju i pokrene vilajetski list. Tako je te iste godine nastao list *Neretva*. Po namjeni i koncepciji *Neretva* je slična *Bosni*. List je sadržavao gotovo iste rubrike. Nije pouzdano utvrđeno koliko je brojeva *Neretve* izašlo, s obzirom da su i štamparija i list *Neretva* trajali nepunu godinu, do kraja 1876. godine, kada je Hercegovina ponovo administrativno priključena Bosni. I ovaj list štampan je dvojezično: na turskom i bosanskom jeziku. *Neretvu* je uređivao Mehmed Hulusi.¹³

Osam godina nakon štampanja *Neretve*, od 1884. pa do kraja 1897. godine izlazio je list *Vatan (Domovina)*, čiji je izdavač i glavni urednik bio već spomenuti Mehmed Hulusi. Za razliku od listova štampanih u osmanskome periodu, *Bosne, Sarajevskog cvjetnika / Gülşen-i Saray* i *Neretve*, koji su izlazili na dva jezika, u novim političkim okolnostima, pod Austro-Ugarskom vlašću, u Sarajevu počinje da izlazi list *Vatan*, potpuno na turskom jeziku, naravno, arapskim pismom. Imao je veliku podršku Austrijanaca u to vrijeme. List je štampan na četiri stranice i bio je namijenjen prvenstveno vjerskim službenicima.

---

¹¹ Ibid, str. 48.

¹² Mehmed Šakir Kurtćehajić je prvi bošnjački novinar i začetnik štampane riječi i novinarstva na bosanskom jeziku. Rođen je u Bijelom Polju 1844. godine, u uglednoj porodici Mehmeda Emina Kurtćehajića, koji je kao kadija službovao u nekoliko bosanskih gradova. Istakavši se kao urednik oba lista (*Bosne* i *Sarajevskog cvjetnika*), Kurtćehajić brzo postaje prvo novinarsko i publicističko ime u Bosanskom vilajetu i 1869. godine biva postavljen za direktora Vilajetske štamparije. U međuvremenu radi i kao zvanični tumač i prevodilac za turski jezik, te biva izabran za člana Vilajetske skupštine i 1872. godine, za predsjednika sarajevske opštine. (Fijuljanin, 2010:316)

¹³ Mehmed Hulusi školovao se u Istanbulu, te otuda je poznavao dobro turski jezik. Uređivao je listove *Neretva, Vatan, Rehber*, a povremeno se javljao i u *Bosni*.

Ovako je glasio poziv čitaocima na saradnju: *Ağraz ve şahsiyetden arı her dürlü mubahis ve mukalat-i hayriye-i umumiye meccanen ve me'a 't teşekkür kabul ve neşr olunur. Tab olunmayan mekatib iade olunmaz. (Sa zahvalnoşcu se primaju za objavljivanje sve vrste vijesti, obavijesti i saopćenja u kojima nema netrpeljivosti i ličnoga isticanja. Neobjavljena pisma se ne vraćaju.)*¹⁴

Vatan je imao sljedeće rubrike: *Idžmal-i Ahval* (Vijesti iz svijeta), *Telgraf Havadisleri*, *Havadis-i Dahilije* (Vijesti iz zemlje), *Muharrerat* (Dopisi) i *Şetta* (Različitosti). List je pisao o raznim aktuelnim temama iz zemlje i svijeta te služio za oglašavanje. Također, svoje mjesto u listu *Vatan* našle su vijesti o registriranju i restauraciji vakufa i historijskih spomenika u postanektiranoj Bosni i Hercegovini, o krijumčarenju historijskih djela, o pokušajima osnivanja muzeja i registriranju historijskih spomenika.¹⁵

List je izlazio jednom sedmično, petkom, u periodu od 12. septembra 1884. do 2. aprila 1897. godine. Dodatno je sadržavao teme o političkim zbivanjima i društveno korisnim stvarima svake vrste.

Potom se 1897. godine pojavljuje list *Rehber*, također u cjelosti na turskom jeziku, arapskim pismom, i izlazi sve do 1902. godine kada je i ugašen. Listovi koji su štampani nakon tog perioda nisu bili u cjelosti na turskom jeziku.

Pored *Vatana* i *Rehbera* u tom razdoblju izlazili su listovi i na bosanskom jeziku štampani arebicom: *Tarik*, *Muallim* i *Misbah*. Već u Austro-Ugarskom periodu, jezik i pismo dobivaju zamah upravo zbog pojačane novinske i izdavačke djelatnosti. Arapsko pismo sve više potiskuje latinica i ćirilica, a one omogućavaju integraciju Muslimana u kulturnom smislu u južnoslavensku zajednicu.¹⁶

U Sarajevu je u sami osvit 20. stoljeća pokrenut list *Behar* (1900.), nešto kasnije *Gajret* (1907.), zatim *Ogledalo* (1907.), list političkog karaktera, i *Zeman* (1911.). Godinu dana kasnije bit će pokrenut u Mostaru i časopis *Biser* (1912.). Svi ovi listovi štampani su na bosanskom

---

¹⁴ Kerima Filan, *O turskom jeziku u Bosni*, Connectum, Sarajevo, 2017., str. 51.

¹⁵ <http://novovrijeme.ba/novine-vatan-osmanski-jezik-u-bh-medijskom-prostoru/> (Posjećeno: 31.07.2017.)

¹⁶ Minka Memija, *Bosanski vjesnici: počeci štampe kod bosanskih muslimana*, Rijaset Islamske zajednice u BiH, El-Kalem, Sarajevo, 1996, str. 23.

jeziku, na latinici. Jedino su nazivi listova u to vrijeme zadržali elemente turske kulture, koji se ogledaju u dvojezičnosti: naslovi su na turskom jeziku arapskim pismom i na bosanskom jeziku. Prema navodima Hamdije Kreševljakovića, 1902. godine počele su u Sarajevu stizati prve francuske novine, a sigurno i prvi časopisi. Svakako su prve dvije decenije 20. stoljeća predstavljale i doba snažnog poleta i aktivnosti bosansko-hercegovačke muslimanske inteligencije koja se počela snažno napajati i na zapadnim izvorima i uzorima, čuvajući pritom snažne zasade orijentalne kulture i poznavajući dobro velike istočnjačke književnosti.

U časopisima *Behar* i *Gajret*, s vremena na vrijeme pojavljivali su se prevedeni prozni i poetski tekstovi sa francuskog, ruskog, engleskog i njemačkog jezika. No, za Bošnjake i prevodioce u to vrijeme i dalje je bila omiljena književnost na tri orijentalna jezika: arapska, turska i perzijska.

Glavni doprinos prevođenju literature sa ova tri jezika dali su tadašnji poznavaoici turskog, arapskog i perzijskog jezika u Bosni i Hercegovini. To su dr. Safvet-beg Bašagić, Musa Ćazim Ćatić, turkolog Fehim Spaho, zatim Muhamed Šemsudin Sarajlić, Osman Asaf Sokolović i drugi sa manjim priložima. Poznavajući sva tri ova jezika, Bašagić je imao najširi dijapazon prevodilačke djelatnosti.¹⁷

Prvi časopis koji je najavio početak Bošnjačkog kulturnog preporoda bio je *Behar* koji su prvog maja 1900. godine pokrenuli Edhem Mulabdić, Safvet-beg Bašagić i Osman Nuri Hadžić. *Behar* je izlazio cijelu jednu deceniju, tačnije sve do prvog februara 1911. godine. Bio je poučnog i zabavnog karaktera.

Gajret, drugi list iz perioda Bošnjačkog preporoda izlazio je dugo, od 1907. do 1941. godine sa prekidima između 1914. i 1921. i 1923. godine.¹⁸

Ovdje treba naglasiti da se u časopisu *Gajret* književni prilozi, pa prema tome i prijevodi, javljaju od 1909. godine. Naime, u avgustu te iste godine Skupština Društva „Gajret“

---

¹⁷ Muhsin Rizvić, „Doba preporoda kao prelomno u bosansko-muslimanskoj književnosti“, *Anali Gazi Husrev-begove biblioteke* (Sarajevo) 19-20, str.20.

¹⁸ Muhamed Nezirović, „Prijevodi sa francuskog i drugih romanskih jezika u muslimanskim časopisima u doba preporoda“, *Anali Gazi Husrev-begove biblioteke* (Sarajevo) 19-20: str. 65.

odlučila je da se njen list istog imena, koji je do tada samo donosio društvene izvještaje, konceptijski promijeni i pretvori u književni časopis. To je bio početak jedne nove ere.

Kao posljednji među Bošnjačkim časopisima perioda preporoda pojavio se *Biser*, koji je izlazio u Mostaru. Prvi njegov broj pojavio se 1. maja 1912. godine, i on je, kako je njegovo uredništvo naglašavalo, trebao da popuni prazninu koja je nastala „prestankom izlaženja prvog zabavnog lista *Behar* pa privremenom obustavom *Gajreta*“. Uredništvo je dalje podvlačilo da će list donositi: "prijevode iz turske, arapske i stare literature /kod potonje koliko se ne bi kosilo s programom lista/".¹⁹

Ovaj časopis koji je izlazio dva puta mjesečno od maja 1912. do maja 1914. uređivao je Musa Ćazim Ćatić /prva dva godišta/ a zatim, treće, Muhamed Bekir Kalajdžić, koji bi donosio ponekada i tekstove prevedene sa francuskog.²⁰

Cilj pokretanja ovih časopisa u Austro-Ugarskom periodu bio je da se među muslimanskim masama probudi zanimanje za knjige, za školovanje i da na taj način doprinesu društvenom napretku Muslimana. Preko listova i časopisa inteligencija je djelovala na narod, na svijest i osjećaj nacionalne pripadnosti. Ona je preko tih glasila nastojala povezati najrazvijenije kulturne tekovine Zapada i Istoka. Ideju pokretanja muslimanskih časopisa, pratila je i ideja osnivanja Islamske dioničke štamparije u Sarajevu, koja je svjetlo dana ugledala 1905. godine. Tako, po osnivanju Islamske dioničke štamparije iz štampe počinju izlaziti *Behar*, *Gajret*, *Biser* i svih 13 brojeva Bašagićevog *Ogledala*.

Štampajući djela latinicom, ćirilicom i arabicom, često i uporedo ovim pismima, Islamska dionička štamparija je uvažavala multikulturni karakter bosanskohercegovačkog stanovništva i nacionalne i historijske specifičnosti ove sredine.²¹

1.4. O koncepciji *Ogledala*

List *Ogledalo* počeo je izlaziti 1907. godine u Sarajevu, u vrijeme kada je Bosna i Hercegovina bila pod austro-ugarskom vladavinom, „koja je nastojala usmjeriti kulturni

---

¹⁹ Ibid, str. 67.

²⁰ Ibid, str. 67.

²¹ Amra Rešidbegović, „Osnivanje i rad islamske dioničke štamparije (tiskare) u Sarajevu od 1905-1918. godine“, *Anali Gazi Husrev-begove biblioteke* (Sarajevo) 19-20, str. 225.

razvitak lokanog stanovništva u pravcu koji će odgovarati interesima njene dugoročne, opće politike.²² Bio je to list političkog karaktera, kojeg je izdavao najveći bošnjački i bosansko-hercegovački intelektualac tog vremena Safvet-beg Bašagić. Safvet-beg Bašagić bio je u prvoj polovini 20. stoljeća jedna od najznačajnijih ličnosti ne samo među Bošnjacima nego općenito u Bosni i Hercegovini. Kako je napisao akademik Muhamed Filipović, „bio je najveća i najkompletnija ličnost cijelog našeg miljea svoga vremena, tj. bio je ličnost od koje je započinjalo gotovo sve što je bilo od značaja za našu modernizaciju i evropeizaciju i istovremeno osvještavanje nas Bošnjaka kao naroda i kulturnog subjekta, koji se oslanjao na legitimitet i puno značenje svoje sopstvene autohtone i autonomne tradicije i kulture duboko povezane sa našom zemljom i sa ostalim njenim stanovnicima.“²³

U Sarajevu je 1905. godine na inicijativu Safvet-bega Bašagića osnovano nekoliko nacionalnih društava kao što su Gajret, El-Kamer i Udruženje islamske omladine koje kasnije mijenja naziv u Muslimanski klub. Ova nacionalna društva osnovana su s ciljem kulturno-prosvjetnog djelovanja, te pomaganja u školovanju učenika srednjih i visokoškolskih obrazovnih ustanova.

Bašagić je bio pjesnik, dramski pisac, kritičar, sakupljač starih spisa i rukopisa, orijentalista, historičar, pripovjedač, bibliotekar, sakupljač muslimanskih narodnih pjesama, folklorist, etnolog, aforističar, profesor arapskog jezika, poznavalac turskog, perzijskog i njemačkog jezika, prevodilac, doktor islamskih jezika i filozofije, kustos Zemaljskog muzeja u Sarajevu, predsjednik prvog Bosanskog sabora, kandidat za načelnika Katedre orijentalnih jezika na Zagrebačkom sveučilištu, pokretač i urednik mnogih časopisa među kojima su i *Behar*, *Gajret*, te list *Ogledalo*.

Za razliku od listova *Behar* i *Gajret*, koji su također nastali u vremenu kada i *Ogledalo*, a kojima se u istraživanju posvećivalo puno više pažnje²⁴, nažalost, list *Ogledalo* ostao je uskraćen za tu pažnju. Zato, iako je prošlo već 110 godina od izlaska ovog lista, u ovom radu želimo pažnju posvetiti upravo listu *Ogledalo*, te na taj način dati svoj mali doprinos u nastojanju da se *Ogledalo* sačuva od zaborava. Analizirat ćemo prvi broj *Ogledala*.

---

²² Merima Čamo, „Procesi akulturacije krajem XIX vijeka u Sarajevu“, *Godišnjak, BZK Preporod*, Sarajevo, 2005./V, str. 181.

²³ Muhamed Filipović, *U traganju za ljudima i zavičajem: Portreti značajnih Bosanaca XX vijeka*, Sarajevo, 2007, str. 14.

²⁴ Tako imamo nekoliko objavljenih radova o pomenutim časopisima u Analima Gazi Husrev-begove biblioteke broj 19-20. u izdanju od 2001. godine. Među brojnim autorima koji su pisali o tim časopisima su i Rašid Durić, Bećir Džaka, Lamija Hadžiosmanović, Muhamed Huković, Enes Pelidija, Ismet Smailović i dr.

Sredinom 1907. godine Safvet-beg Bašagić na vlastitu inicijativu dobio je odobrenje da pokrene list *Ogledalo*, inače prvi politički list naprednih Muslimana u Bosni i Hercegovini pod austro-ugarskom vlašću. Napredni Muslimani nisu bili nikakva politička frakcija, već je Bašagić okupljao intelektualnu elitu koja je shvatala aktuelna dešavanja, tokove i promjene koje donosi svako novo vrijeme, te koja je nastojala odgovoriti na takve izazove. U svom programu *Ogledalo* je imalo težak zadatak - da brani bošnjačke interese i da propagira ideje o ispravnoj savremenoj orijentaciji muslimana i Bošnjaka.

„U *Ogledalu* se jasno ogledaju naše prilike u onim dosta kritičnim danima, kada smo se našli na prekretnici dvaju vjekova, na raskrsnici dvaju različitih svjetova, dvaju različitih gledanja na život i svijet, dvaju različitih kultura.“²⁵

U *Ogledalu* se vide sve strane Bašagićeva mnogostranog književnog, kulturnog i političkog rada. Svoje misli, svoje viđenje ondašnjih problema Bašagić je izlagao upravo u stupcima *Ogledala*.

Koncept *Ogledala* Bašagić svodi na nastojanje da moralno i materijalno unaprijedi prevashodno vjerski, ali i nacionalni pogled na život u Bosni i Hercegovini. Bavi se pitanjem vakufsko-mearifske autonomije, te borbe za pravo na našu drevnu baštinu.

Naime, „Ogledalo će: rasvijetljivati socijalni položaj muslimana; razlagati im zakone društvenog života i razvitka; upozoravati ih na posljedice općeg nemara, nerada; upućivati ih na sredstva i načine kojima će osigurati opstanak i bolju budućnost; braniti interese muslimana u svakom pogledu i stajati na braniku islamskih svetinja; i pružiti im zrele pouke i zabave.“²⁶

Prvi broj *Ogledala* izašao je 31. maja 1907. godine. Način na koji je Bašagić pisao *Ogledalo* imao je za cilj da na narod djeluje odgojno. Stupci *Ogledala* donose same doktrine, tekstove s puno mudrosti, životnih principa, teorijskih uputa u savremeni život. *Ogledalo* prema svima hrabro nastupa. Iz 13 brojeva *Ogledala*, koliko je ukupno izašlo, može se sabrati čitava zbirka poučnih životnih priča. Ali, čini se da je unaprijed *Ogledalo* bilo osuđeno na kratak životni vijek, upravo stoga što nije bio polemička novina puna bučnih rasprava, osuda i napada,

---

²⁵ Hazim Šabanović, „Bašagićevo 'Ogledalo“, *Narodna uzdanica X*, kalendar za godinu 1942., Sarajevo 1941., str.177.

²⁶ Ibid, str. 180.

nego sasvim nešto novo, ozbiljno i poučno. *Srpska Riječ*, list za politiku, prosvjetu i privredu, iskazala je izrazito negativan stav prema *Ogledalu*, smatrajući Bašagića „nepozvanim advokatom“²⁷ bošnjačkog naroda.

„*Srpska Riječ* je objavila članak pod nazivom 'Nepozvani advokat', u kojem se Bašagiću osporava pravo da sudjeluje u vjersko-prosvjetnom i agrarnom pokretu bosansko-hercegovačkih muslimana. Umjesto odgovora podsjetio je Bašagić *Srpsku Riječ*, koja se donekle smatrala za pozvanog advokata, na slučaj francuskog kuhara, koji je smatrao da ribu treba guliti prije nego se metne na tavu, pa je možda i *Srpska Riječ* mislila da će Safvetbega moći živa sadrijeti, ali u tom se ljuto prevarila. *Srpska Riječ* je često podmetala Bašagiću. Čak je izjavila da je profesorski zbor prisilio vladu da se Bašagić razriješi službe, gdje se ta kleveta zgradila i Safvetbegovim načelnim protivnicima i ličnim neprijateljima. Profesorski zbor je zahtijevao i *Srpska Riječ* morala je da opovrgne tu drsku podvalu.“²⁸

Ovdje se da zaključiti da je zapravo odgojni koncept *Ogledala* smetao političkim i idejnim projekcijama srpske politike, te je stoga *Srpska Riječ* osudila *Ogledalo* pokušavajući umanjiti relevantnost i time čitanost. Nažalost *Srpska Riječ* je uspjela jednim dijelom postići cilj, a s druge strane i nedovoljno razvijena čitalačka kultura i svijest kod muslimanskog naroda o prilikama koja su se dešavala u politici i društvu u Bosni tog vremena, utjecali su na slabu čitanost *Ogledala*. Da je pak Bašagić pisao po ukusu *Srpske riječi*, nezainteresirano za položaj Muslimana u Bosni, nezainteresirano za muslimanske institucije kulture, književnosti, za političke interese, da nije bio temeljan i vizionar *Ogledalo* bi se možda više čitalo. Međutim, isključivo u krugovima naprednih i svjesnih muslimana *Ogledalo* je bio zapažen i cijenjen list.

Ogledalo je s posebnom pažnjom pratio i tadašnji ministar finansija Austro-ugarske Baron Burian, pa se svaki uvodni članak morao za njega prevesti.²⁹

---

²⁷ Edhem Mulabdić, „Moje uspomene iz saradnje sa merhum Safvetbegom“, *Novi Behar* VII, br. 19-21, Sarajevo, Islamska dionička štamparija (1933.-1934.), str. 295.

²⁸ Hazim Šabanović, „Bašagićevo 'Ogledalo'“, *Narodna uzdanica* X, kalendar za godinu 1942., Sarajevo 1941., str.180-182.

²⁹ Hamdija Kreševljaković, „Život dr. Safvet-bega Bašagića-Redžepašića“, *Novi Behar*, god. VII, br. 19-21, (I. V 1934), str. 273.

2. ELEMENTI TURSKE KULTURE U LISTU „OGLEDALO“

List *Ogledalo* sadrži mnogobrojne zanimljive elemente turske kulture. Mi ćemo ovdje nastojati sagledati u kojim se sve oblicima pojavljuju elementi turske kulture u jednom novinskom listu koji je izlazio u Sarajevu u austro-ugarsko doba. Na zadatak smo uzeli da analiziramo prvi broj *Ogledala* od (31. maja 1907.).

Već na naslovnici lista, koja se u svim brojevima donosi jednako, uočljivi su neki elementi turske kulture. Sam naslov lista donosi se na bosanskom jeziku (*Ogledalo*) i na turskom jeziku stiliziranim arapskim pismom (*Ibret*). Etimološko porijeklo riječi „ibret“ je iz arapskog jezika, ima više značenja kao što su: opomena, uzor, primjer, pouka, lekcija, značenje, smisao, značaj, razmatranje, čudo,³⁰ a kao naslov novina „ogledalo“ nosi značenje riječi „pouka“. U podnaslovu stoji izreka na turskom jeziku: *Asâra bakup ibret alan var ise erdüir, “Bosna” yüzi başdan başa meydân-ı ‘iberdüir. (Onaj ko gleda oko sebe i uzima pouku, čovjek je. Bosna je uzduž i poprijeko tlo puno pouka.)*

Sadržaj ovoga teksta upućuje na značenje naslova lista *Ogledalo / Ibret*, no autora i eventualno djelo iz kojeg potiče ova izreka nismo mogli utvrditi. Možda je to Bašagić sastavio. Riječ *Ibret* štampana arapskim pismom stoji iznad bosanskog naziva lista, s lijeve i desne strane okružena lijepo uokvirenim kratkim oglasima, štampanim na bosanskom jeziku. Tako u lijevom gornjem uglu stranice stoji oglas da će list izlaziti svakog petka, te da neplaćena pisma se ne primaju, a rukopisi ne vraćaju, dok u gornjem desnom uglu stranice stoji pretplatna cijena i informacija za dostavu oglasa. Tih oglasa bilo je i na zadnjim stranicama *Ogledala*. Ovdje treba naglasiti da se oglasima u *Ogledalu* posvećivala posebna pažnja. Oni zapravo ne podliježu elementima turske kulture, ali najbolje svjedoče o tadašnjem “novom”³¹ vremenu u kojem je

---

³⁰ Teufik Muftić, *Arapsko-bosanski rječnik*, Rijaset islamske zajednice u Bosni i Hercegovini izdavački centar el-Kalem, Sarajevo, 2004., str. 920.

³¹ *Novo* vrijeme u bosanskohercegovačkoj historiografiji označeno je kao epoha afirmacije nacionalnih identiteta i borbe za nacionalnu afirmaciju. Za Bošnjake ono je nosilo niz problema, jer su duhovna, politička i ekonomska kriza zahtijevale potpunu promjenu u načinu djelovanja i stvaranja nove strategije, koja bi se mogla definirati kao „uključivanje tuđeg, a odbrana svog“. Put u *novo* vrijeme trasirao je pred kraj Osmanskog perioda Mehmed Šaćir Kurtćehajić svojim „Sarajevskim cvjetnikom“. To *novo* vrijeme traje od 1868-1912.g. i trajno ostaje zabilježeno na stranicama časopisa. To je vrijeme gdje u Bosni, posebno u Sarajevu, nastaje prijelomnica u kojoj se na ulici počinju miješati Istok i Zapad, ne razumijevajući se uvijek, ali živeći zajedno. To je vrijeme u kojem poslovni ljudi počinju oglašavati svoje obrte, turističke reklame, kafane, gdje je preko oglasa bilo moguće naći čak i zanatsko-umjetničke ponude kao što je molersko-fotografska. (Više o tome vidi: Senada Dizdar, „Prvi privatni bošnjački listovi-svjedočanstvo vremena“, *Godišnjak*, BZK „Preporod“, Sarajevo, 2002., str.154.-158.)

nastalo *Ogledalo*. Npr. Tako se u Ulici Franje Josipa nižu prodavnice: za prodaju engleskih štofova, Engela (preko puta nove pravoslavne crkve), Hrisović Petra, a Pešut. J. i drug drže konfekcijsku radnju i reklamiraju: košulje, gaće, kravate, suncobrane, kišobrane, cipele od platna, kofere...kod kupovine za gotov novac 10% popusta. Tu je reklama za knjižaru i papirnicu Milovanović Mihajla i knjigoveznica Joh. Christa, zatim reklama za mehaničarsku radnju Adalbert Hemmer, a braća Bašagić na stranicama *Ogledala* reklamiraju knjige, dok Islamska dioničarska štamparija koja se nalazila u Ulici Ferhadija, reklamira štampariju koja ima najmodernija slova, šare i mašine...

Kako se vidi na prvom listu *Ogledala*, prvi broj izašao je 31. maja 1907. godine, odnosno 18. Rebi-ul –ahara, a posljednji 23. avgusta 1907. odnosno 13. Redžeba 1325. godine. Dakle, za sve vrijeme izlaženja datiran je po Gregorijanskom kalendaru i hidžretskom računanju vremena. List je izlazio na bosanskom jeziku, na latinici. Štampan je na ukupno osam stranica. Izašlo je svega 13 brojeva.

Na prvom listu prvoga broja (31. maj 1907.) vidimo na nekoliko mjesta stihove, poslovice i mudre izreke na turskom, arapskom i perzijskom jeziku. Takvih citata ima i na narednim listovima, kao što se mogu vidjeti i citati na njemačkom jeziku. No, mi ćemo ovdje na pažnju uzeti stihove, poslovice i mudre izreke koje se u *Ogledalu* donose na turskom jeziku.

2.1. Upotreba stihova, poslovice i mudrih izreka na turskom jeziku u *Ogledalu*

Jedno od obilježja *Ogledala* jeste upotreba stihova, poslovice i mudrih izreka na orijentalnim jezicima: turskom u arapskom pismu, arapskom i perzijskom, dok na nekim stranicama *Ogledala* susrećemo i one na njemačkom, te latinskom jeziku.

Svi tekstovi koji se donose na turskom jeziku u *Ogledalu* napisani su arapskim pismom. Nismo naišli niti na jedan tekst na turskom jeziku da je Bašagić donio u latiničnom pismu.

Podsjetimo ovdje da je u vrijeme kada je *Ogledalo* izlazilo pismo turskog jezika bilo arapsko. Od vremena objavljivanja *Ogledala* protekle su još 21 godina do 01 novembra 1928. g. kada je napuštena arebica i prihvaćena latinica kao zvanično pismo u Republici Turskoj.³²

---

³² Detaljnije o tome v. Filan, 2017:276.

U 19. st. vladalo je veliko zanimanje za poslovice i mudre izreke. Među brojnim sakupljačima poslovice koji su djelovali u 19. st. svojim radom posebno se ističe Mehmed-beg Kapetanović Ljubušak, “prvi obrazovani Bošnjak koji je s arapskog, turskog i perzijskog jezika prevodio na naš jezik.”³³ Mehmed-beg Kapetanović Ljubušak radio je više godina na sakupljanju poslovice i mudrih izreka na arapskom, turskom i perzijskom jeziku. Tako je, iz raznovrsnih izvora, prikupio ukupno 4.492 izreke, preveo ih na bosanski jezik i 1896. godine objavio u knjizi *Istočno blago*. Ljubušak je imao za cilj istočnjačke izreke ponuditi domaćim čitaocima na njihovom jeziku, te svojim primjerom izdavanja takve vrste knjige na bosanskom jeziku potaknuti i druge Bošnjake da pišu i izdaju knjige na svom maternjem jeziku.

Istočno blago prva je knjiga prevoda sa arapskog, turskog i perzijskog na bosanski jezik, koja ima veliku kulturnohistorijsku važnost, uzmemo li u obzir da su tokom nekoliko stoljeća to bili jezici na kojima su u tradicionalnom obrazovnom sistemu Bošnjaci stjecali i prenosili znanje. Knjigu *Istočno blago* autor je stilizirao tako što je poslovice i mudre izreke pisao u njihovom izvornom obliku na arapskom jeziku, potom u transkripciji latiničnim pismom te u prevodu na bosanski jezik.

Obzirom da je list *Ogledalo* bio poučna novina, koja se po sadržaju i koncepciji uveliko razlikovala od ostalih aktuelnih novina tog vremena, ne iznenađuje nas činjenica što je Safvet-beg u tekstove ugrađivao značajan broj stihova, poslovice i mudrih izreka na orijentalnim jezicima pa i onih na njemačkom i latinskom jeziku. Jer poznavanje poslovice i mudrih izreka oličenje je pametnih i obrazovanih ljudi. Ono što karakteriše *Ogledalo* jeste da je Safvet-beg često koristio stihove, poslovice i mudre izreke pisane u njihovom izvornom obliku, na arapskom, perzijskom i turskom jeziku arapskim pismom, a potom u prevodu na bosanski. Međutim, na nekim mjestima se citati donose i obratno, najprije u prevodu na bosanski, a potom u izvornom obliku arapskim pismom. Kada je riječ o prvom broju *Ogledala* (31. maj 1907.) bitno je napomenuti i to da sve poslovice i mudre izreke na arapskom i perzijskom jeziku donose se i u prevodu na bosanski. Također, u ovom broju *Ogledala* prisutna su i četiri stiha anonimnog turskog pjesnika pisani na turskom jeziku arapskim pismom gdje samo jedan od stihova sadrži prevod na bosanski jezik.

---

³³ Kerima Filan, „Morfonološke i morfološke jezičke osobitosti turskih poslovice u latiničnim zapisima Mehmed-bega Kapetanovića Ljubušaka“, *Anali Gazi Husrev-begove biblioteke*, XXXV, Sarajevo, str. 132

Taj stih anonimnog turskog pjesnika glasi:

„Inteligencija u jednom narodu ili elementu mora poznavati svijet i kulturni razvoj svih naroda.“

Vâkıfı ahvâli 'âlim olmalı 'âkil olan

*aksini tervîc eydenler bence hayvandır bütün.*³⁴

U želji da istakne važnost i značaj „inteligencije“ jednog naroda, Safvet-beg dodatno naglašava i potkrepljuje stihom turskog pjesnika. U ovom primjeru stih najprije se donosi na bosanskom, potom na turskom jeziku arapskim pismom. U datom primjeru Safvet-beg ovaj stih uključio je u tekst nakon što pojašnjava pojam „inteligencije“ jednog naroda, koji bi trebao dobro poznavati prilike u domovini i u državi, kojoj pripada. Kao primjer navodi mlade muslimane koji svojom spremom i sposobnošću ne zaostaju ništa za inteligencijom drugih elemenata u zemlji, koji se nikada nisu kompromitirali u jednom pokretu, nego su svojim radom direktno ili indirektno pomagali i učestvovali u volontiranju mnogobrojnih akcija.

Safvet-beg, stihove, poslovice i mudre izreke u *Ogledalu*, ugrađivao je u osnovni tekst, tako da s njim čine uvezanu cjelinu.

U našem radu stihove, poslovice i mudre izreke donosimo u transkripciji pisane latiničnim pismom gdje sam transkripciju sama radila.

Niže u primjerima navodimo i nekoliko poslovice i mudrih izreka na arapskom i perzijskom jeziku. Safvet-beg, u prvom broju na prvoj stranici lista (31. maj 1907.) u članku pod naslovom „Naš program“ donosi jednu perzijsku izreku, najprije u prevodu na bosanski jezik a potom i na perzijskom jeziku u arapskom pismu, koja kaže:

„Ako želiš selamet, kraju lagju.“

*Eğer havâhı selâmet derkenar est.*³⁵

Safvet-beg ovu perzijsku izreku uključio je u tekst nakon što je obrazlagao misao da svaki sposoban musliman treba da sudjeluje u sreći i nesreći svog okruženja, jer izreka „ako želiš selamet, kraju lađu“ nije odgovarala ondašnjim socijalnim načelima. Što znači da svaki čovjek ponaosob treba da se prihvati neke uloge u životu, ako pak neće i ne želi, mještani te sredine imaju puno pravo da ga odbace iz svoje okoline. Safvet-beg se otvoreno i iskreno zalagao za

³⁴ Anonim (Safvet-beg Bašagić) „Naš program“, *Ogledalo* od 31. maja 1907. (I/1), str. 1.

³⁵ Anonim (Safvet-beg Bašagić) „Naš program“, *Ogledalo* od 31. maja 1907. (I/1), str. 1.

narodni pokret u redovima ondašnje muslimanske inteligencije, pa ovu izreku možemo protumačiti i na način da ako čovjek želi dobro sebi i drugima onda stvari mora preuzeti u svoje ruke i mijenjati ih na bolje, krenuvši od sebe, u suprotnom on i nije čovjek.

„Nesretan je onaj, koga ne može dirnuti narodni pokret, koga ne može ganuti ništa, što se oko njega dogagja, ako se samo ne tiče njegove vlastite kože.“³⁶

Kao što Somon, atinski lirski pjesnik, kaže: „Čovjek koji ne sudjeluje u narodnom pokretu, nema nikakva prava na čast. Ne imati čast i poštenje poražavajuće je za jednog hamala, a pogotovo za ugledna čovjeka.“

Na jednom drugom mjestu Safvet-beg upozorava na nesređeno stanje u tadašnjoj državi te krivi narod i političare što i dalje vlada vrtoglavica u zemlji. Vjeruje da u takvo žalosno stanje gdje se nema napredka upravo ih je i dovelo pomanjkanje dobre i prave narodne inteligencije. Smatra da to nije za opće dobro naroda, već za vlastitu korist pojedinca, i upravo je to zlo iz kojeg nastaje vrtoglavica, o kojoj ozbiljni političari ne vode računa. Ovu svoju misao upotpunio je arapskom izrekom:

Mesâib kavm 'indi kavm fevâid.

„Nesreća jednog naroda drugom nosi koristi.“³⁷

Iz primjera se vidi da Safvet-beg izreku donosi najprije na arapskom jeziku u arapskom pismu, potom u prevodu na bosanski jezik.

Iz gore naprijed navedenog primjera uočavamo da je Safvet-bega itekako pogađala ondašnja vrtoglavica koja je vladala u zemlji. Mnogo mu je bilo stalo do uređenja tadašnjeg vjersko-prosvjetnog pitanja, kojeg su drugi već odavno bili sredili. Boljelo ga je da gleda kako pripadnici srpskog i hrvatskog naroda sve malo po malo svoje poslove završavaju, i što svakim danom dobivaju povlastice za organizaciju na svim poljima a da muslimane tada nisu podržali da riješe vjersko-prosvjetno pitanje. Tako u prvom broju na petoj stranici lista (31. maj 1907.) u članku pod naslovom „Crne slike iz naše zadruge“ donosi jednu arapsku poslovicu, najprije na arapskom jeziku u arapskom pismu, potom u prevodu na bosanski jezik, koja kaže:

---

³⁶ Ibid, str. 1.

³⁷ Ibid, str. 1.

En-neğātu fī ş-şidqi.

„*Spas je u iskrenosti.*“³⁸

Ovu poslovicu uključio je u tekst nakon što precizira ciljeve kojim će se list *Ogledalo* baviti te time šalje jasnu poruku čitateljima da će svakome reći ono što ga sleduje, da se nikome neće ulizivati, a još manje nametati za vođu, pa kome se sviđa neka ga čita, a kome se ne sviđa, ako ima obraza, neka ga ignorira. „*Ogledalo* će se trsiti da se narod ugleda u slogu, u posebne i zajedničke vrline, pa da ih slijedi i podupire u svakom koraku.“

„Kada su pitali Biasa da im kaže: koja je najgora i najpogibljena životinja? Odgovor je bio jako kratak: 'Od divljih zulumčar (tiran), a od pitomih laskavac'“.³⁹

Laskanje je umjetnost koja igra veliku ulogu u ljubavi, politici, trgovini i td. a ona je, zapravo, kako Bašagić želi kazati, štetna. S toga, dužnost svakog naprednog muslimana je da bude dovoljno srčan i da zemljom hodi uzdignute glave putem razuma, a ne putem oponašanja koji mu pokazuju laskavci. Safvet-beg poslovicu „*Spas je u iskrenosti*“ u članku naglašava dva puta, što znači da svaki napredni musliman treba da odabere da mu upravo ova poslovice bude moto u životu i sigurno neće pogriješiti.

Safvet-beg je u *Ogledalu* stihove, poslovice i mudre izreke uključio u tekst kao primjere kojima ističe ili potvrđuje neke svoje stavove. Ovi primjeri odraz su Bašagićevog vlastitog stila pisanja i izražavanja. Vrijedno je pažnje da su stihovi, poslovice i mudre izreke na turskom dobro uklopljene u osnovni tekst i predstavljaju osmišljenu poruku. Bitno je istaknuti i to da za razumijevanje tih izreka nije bilo jezičke barijere, jer Bašagić je to postizao prevođenjem. Obzirom da su poslovice i mudre izreke sadržajem i smislom jezgrovite, slikovite i neposredne, tako se lijepom izabranom slikom više i bogatije priopćava, te neposrednije djeluje i na čitatelja. Poznavanje poslovice i mudrih izreka stoljećima je bio pokazatelj pismenosti i obrazovanosti. Stoga, Bašagiću je veoma važna poruka iz izreke ili poslovice, jer su izreke nastale kao narodna mudrost utemeljene na stoljetnim iskustvima naroda, njegovog života, kulture i vjere. On smatra da kroz izreke i poslovice lakše se može približiti čitaocima, te da pomoću njih pojašnjava značaj i smisao prave njihove važnosti.

---

³⁸ Anonim (Safvet-beg Bašagić) „Crne slike iz naše zadruge“, *Ogledalo* od 31. maja 1907. (I/1), str. 5.

³⁹ Ibid, str. 5.

2.2. Turcizmi u *Ogledalu*

Turcizmi koji su zastupljeni u listu *Ogledalo* nezaobilazna su tema našega rada. Nije moguće iščitavati članke *Ogledala*, a pri tome ne primijetiti veliki broj riječi turskog porijekla. To je i razumljivo budući da je *Ogledalo* izlazilo početkom 20. stoljeća kada su turcizmi u bosanskom jeziku još uvijek bili veoma prisutni u svakodnevnom govoru. Turcizmi su, po svojoj definiciji, arapske, perzijske i turske riječi, koje smo usvojili od osmanskih Turaka. Leksika orijentalnog porijekla, koju čine riječi iz arapskog, turskog i perzijskog jezika, u leksičkom fondu bosanskog jezika, zauzima veoma značajno mjesto. Mnogo je riječi koje su iz turskog jezika ušle u naš jezik i tako postale sastavni dio bosanske leksike.

„Utjecaj turskog jezika na bosanski, kao i druge balkanske jezike, ponajviše se ostvario ulaskom turske leksike u te domaće jezike kroz višestoljetne političke, socijalne, ekonomske i kulturne procese.“⁴⁰

Turcizmi su u bosanskom jeziku bili prisutni u prošlim stoljećima, jedan dio njih živi i u savremenom bosanskom jeziku, i u pisanom jeziku i u narodnom govoru. Pored njih, veliki je broj i onih turcizama koji danas nemaju mjesto u standardnom bosanskom jeziku već su potisnuti u arhaizme, historicizme, lokalizme, te su kao takvi manje poznati savremenom čitaocu.

Iščitavajući list *Ogledalo* upravo su nam takvi turcizmi privukli pažnju te smo na zadatak uzeli da analiziramo nekoliko turcizama koji danas nisu prisutni u standardnom bosanskom jeziku, a koji su nam se učinili vrlo zanimljivim da ih ovdje predstavimo. U prvom broju *Ogledala* (31. maj 1907.) tiskanog na osam stranica, pobrojali smo 36 turcizama, gdje riječi pripadaju registru imenica koje označavaju konkretne pojmove. Od toga je pomenuto 17 turcizama koji se i danas koriste u narodnom govoru u bosanskom jeziku a oni glase: *ibret, hamal, zulumćar, tamam, mevlud, ašura, halifa, rahmet, merhum, ulema, medžlis, efendija, kurs, dert, aga, bajram i tuhaf*. Ipak, prisutan je veći broj onih turcizama koji se danas ne koriste u bosanskom jeziku, njih 19, koji su zapravo potisnuti ili zamijenjeni riječima savremenog bosanskog jezika. Oni glase: *munasib, berat, hasbihal, hasni, verige, hamijjet,*

---

⁴⁰ Kerima Filan, *O turskom jeziku u Bosni*, Connectum, Sarajevo, 2017., str. 325.

vavilat, asi halk, silah, halk, namus, arzuhal, mes'ele, džaziz, aški himari, kiraethana,, džehalet, bigajri ak, hala...

Budući da *Ogledalo* potječe sa početka 20. st., sasvim je razumljivo da su mnoge riječi turskog porijekla potisnute i zamijenjene riječima standardnog bosanskog jezika, kao što ćemo vidjeti u primjerima. Promatrati ćemo tursku leksiku u vokabularu savremenog bosanskog jezika na primjeru lista *Ogledalo*, upoređujući sa Škaljićevim rječnikom.

U nastavku teksta donosimo nekoliko turcizama koji se danas ne koriste u savremenom bosanskom jeziku i to na ovaj način:

Navesti ćemo turcizam, zatim vrstu riječi kojoj pripada, njegovo značenje, a onda primjer koji smo našli u listu. Na kraju će stajati broj stranice gdje smo taj turcizam pronašli u Škaljićevom rječniku. Među ovim turcizmima nalaze se tri turcizma koje nismo pronašli u Škaljićevom rječniku.

Munasib adv. – umjesno, zgodno, povoljno: *Iz običnog svagdanjeg razgovora razvilo se pitanje: bili bilo munasib pokrenuti jednu političku smotru, koja bi branila čisto islamske interese...*(Škaljić, 474)

Berat m. – carski dekret, povelja, dozvola: *Ja bih rado znao, kad bi mi htjela kazati: ko njojzi dade pravo i potpisa berat, da se izdaje za "Pozvanog advokata" i s kojim pravom tvrdi da sam ja nepozvan sudjelovati u vjerskom i agrarnom pokretu bosansko-hercegovačkih muslomana.* (Škaljić, 137)

Hasniti gl. – koristiti: *Ne znam zašto na ovom svijetu za drugijem životom se hlepi? A još manje, šta čovjeku hasni nad životom da toliko strepi?* (Škaljić, 317)

Silah m. – oružje: *...a u istinu i spavasmu pod silahom prezajući od navale s koje bilo od četiri strane svijeta...* (Škaljić, 564)

Namus m. – čast, čestitost: *Kadije su državni činovnici, oni ne mogu intervenisati; ulema međžlis je slučajno na ferijima, ja ko će reagirati na ovake bezobrazne navale na naš namus?* (Škaljić, 487)

Arzuhal m. – molba: *...da se pravi arzuhal, a mladost u dokolici počne pretresati ove bolesti iz temelja i tražiti radikalna lijeka...* (Škaljić, 100)

Mes'ela f. – problem, pitanje: *...a nagje se i kakav efendija širokih rukava pa s ćursa protestira: kako se može upletati nepozvan u vjerske stvari, kako se mogu vjerske mes'ele po hotelima rješavati.* (Škaljić, 461)

Džaiž adv. – dozvoljeno, dopušteno: *A u nas opet ima naučenjaka, koji na široko raspravljaju, da nije džaiž uzimati kamate...* (Škaljić, 232)

Kiraethana f. – čitaonica: *...da društvenu kasicu drži u dućanu ili koje društvo (kiraethana, kafana) voljno je primiti po jednu kasicu i tako poslužiti ovoj plemenitoj našoj zadaći.* (Škaljić, 409)

Džehalet m. – neznanje: *Ja šta bi taj kadija reko, da malo dogje megju nas, pa da vidi, dokle se može u džehaletu dotjerati!* (Škaljić, 235)

Hala adv. – stalno, neprekidno: *Novine mnogo pišu o tom, kako bosanska vlada još hala podjeljuje službe strancima, a zapostavlja domaće sinove.* (Škaljić, 303)

Bigajrihak adv. – nepravedno, na pravdi Boga: *Pa kad je tako što ne napisa koji put izmegju onolikih: „Šćeran s čifluka bigajri ak“ koji slučaj, gdje je bigajri ak ostao na čifluku? E, ali Seka hoće, da joj se rekne: tuhaf!* (Škaljić, 142)

Iftira f. – potvora, kleveta: *Kad to činimo, pa se nazivamo muslomanima, na islam iftiru bacamo...* (Škaljić, 341)

Turcizme *hasbihal*, *asi halk* i *aški himar* nismo pronašli u Škaljićevom rječniku. U nastavku ćemo navesti rečenice iz lista gdje smo uočili te turcizme.

Hasbihal – ćaskati, razgovarati⁴¹. Ovim turcizmom naslovljena je pjesma u *Ogledalu* autora Namika Kemala. (*Ogledalo*, str. 2.)

Asi halk – prognan narod, narod bez vođe: *Ni onih vremena, prije 30 i više godina, kada bijasmo i u očima svog halife jedan asi halk...* (*Ogledalo*, str. 4.)

Aški himar – opijeni ljubavlju: *...piju od veselja, piju jer su namirili svoju kuću, piju jer nisu mogli podmiriti svoje potrebe, piju od aška (aški himari)...* (*Ogledalo*, str. 5.)

Posljednja dva turcizma se dakako mogu smatrati jedinicama frazeologije.

Smatramo bitnim napomenuti da je i sam Safvet-beg bavio se prikupljanjem turcizama, pa je „prikupio ogroman materijal za Riječnik turcizama, arabizama i parsizama u našem jeziku, koji

---

⁴¹ Marija Đinđić, *Yeni Türkçe- Sırpça Sözlük*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2014., str. 614.

će valjati samo srediti i izdati,⁴² ali rječnik, nažalost, ni do današnjih dana nije ugledao svjetlo dana.

2.3. Tuhaf

Pored značajnijeg uvodnog sadržaja u kojem je uvijek pretresan ondašnji važan društveni problem (u prvom broju objavljen je na tom mjestu *Program Ogledala*, a kroz ostalih 12 brojeva sistematski su izloženi redom ovi naslovi: *Inteligencija i naši pokreti*, *Ulema i današnji pokret*, *Naše agrarne prilike* i *Kratak pogled na današnji pokret*), *Ogledalo* je imalo i svoje stalne rubrike kao što su: *Politički pregled*, *Naši dopisi*, *Domaće vijesti*, *Islamski svijet*, *Podlistak*, te rubrika *Tuhaf*. Ovog programa list se pridržavao od prvog broja do kraja izlaženja. Rubrika *Tuhaf* je zapravo satira kojoj je Bašagić posvećivao posebnu pažnju u *Ogledalu*. Zanimljivo je upravo i to što kao naslov koristi turcizam. To je zasigurno stilistički izražajni postupak da bi se privukla pažnja čitalaca.

Imenica *tuhaf* oblik je množine od arapske riječi *tuhfa* „dar, poklon“⁴³, u bosanskom jeziku upotrebljava se u značenju jednine „čudan“.⁴⁴ Turcizam *tuhaf* se zadržao i u savremenom bosanskom jeziku. Mi često čujemo u našem kraju da ljudi u govornom jeziku koriste izraz *tuhaf*, a još češće se može čuti izraz *tuhafli* „čudnovat“.⁴⁵ Pridjev *tuhafli* je izveden iz imenice *tuhaf* pomoću turskog sufiksa *li*. U podnaslovu rubrike stoji uzrična rečenica: *Ovi je svijet vrlo tuhaf!*, na bosanskom jeziku u latiničnom pismu, koja upućuje na sadržaj ove satire. Konceptijom satira sadrži Bašagićeve kritike na ondašnje političko i društveno stanje u državi. Razlog njenog nastanka je taj što je u *Ogledalu* uvijek prikazivana realna slika ondašnjeg stanja u državi, što naravno nije odgovaralo Bašagićevim neistomišljenicima pa je Bašagić često bio meta napada. Kako Bašagić nikome nije ostajao dužan da kaže ono što ga slijedi, smatrao je potrebnim uvesti jednu takvu rubriku gdje će iznositi svoja kritička mišljenja za koja je bio siguran da će doprijeti do onih koji zaslužuju da im se ne šuti. Također je smatrao da rubrici takvog karaktera ponajbolje pristaje naziv „Tuhaf“. U nastavku ćemo navesti samo neke od

---

⁴² Hamdija Kreševljaković, „Život dr. Safvet-bega Bašagića-Redžepašića“, *Novi Behar*, god. VII, br. 19-21, (1. V 1934), str. 274.

⁴³ Abdulah Škaljić, *Turcizmi u srpskohrvatskom – hrvatskosrpskom jeziku*, Svjetlost, Sarajevo, 1985., str. 622.

⁴⁴ Ibid, str. 622.

⁴⁵ Ibid, str. 622.

primjera Bašagićevih kritika. Tako u prvom broju na posljednjoj, osmoj stranici lista (31. maj 1907.) u ovoj rubrici Bašagić kritizira čudno i za njega neprihvatljivo ponašanje društva u kojem se nalazi, gdje kaže:

“Mi se čudom čudimo, kad nam danas stigne kakva vijest o kakvu izumu Edisonovu, Marconijevu ili Rontgenovu, pa istom čuješ, gdje onaj ondje sažme ramenima i s uzdahom ispusti: tuhaf; drugi odmahne rukom i izbaci: tuhaf, a dina mi u nas svaki dan na pregršti kojekakvih tuhafa.”⁴⁶

Nadalje u tekstu, osvrće se i na neumjesno ponašanje Seke Daše, kako on naziva lista *Srpske Riječi*, koja se nije libila da koristi svaku priliku da u očima čitatelja ocrni list *Ogledalo*. Takav njen stav i ponašanje Bašagić kritizira sljedećim riječima:

„Prije nego se mogosmo i ogledati u našem '*Ogledalu*', Seka Daša (recte '*Srpska Riječ*') napade ga, da je bajagi naručen list, da to neće biti pravi organ Muslimana i td...

Sjećamo se, kako je Seka Daša odbijala dopise iz Stoca, jer oni raspiruju svagju Srba u Stocu. To je u ostalom od Seke Daše vrlo lijepo i nije tuhaf; ali zašto onoliko i onako porugljivo piše o našim frdekterima i mehkišima, hoće zar da Muslimane megju sobom još više zavagja. Tuhaf!..”⁴⁷

U nastavku navodimo još dva interesantna primjerka:

„Srpski organ '*Narod*' u Mostaru žestoko se obara na Glišu, što se pofrdekterio, a '*Srpska Riječ*' (recte Seka Daša), i ona takogjer srpski organ, šuti o tom. Tuhaf!”⁴⁸

„Novine mnogo pišu o tom, kako bosanska vlada još podjeljuje službe strancima, a zapostavlja domaće sinove. To nije tuhaf, već je tuhaf, što novine prigovaraju tome, a znaju, da svak svome voli.”⁴⁹

---

⁴⁶ Anonim (Safvet-beg Bašagić) „Tuhaf“, *Ogledalo* od 31. maja 1907. (I/1), str. 8.

⁴⁷ Ibid, str. 8.

⁴⁸ Ibid, str. 8.

⁴⁹ Ibid, str. 8.

2.4. Vijesti iz svijeta

Globalno, tematski okvir vijesti u *Ogledalu* obuhvatao je domaće vijesti o aktuelnim pitanjima u našoj zemlji, inostrane vijesti uz izvještaje o političkoj situaciji u Evropi i svijetu općenito, informativne vijesti o islamskim temama, kao i o odgoju, te književne i historiografske tekstove. Tako iz područja naše historije i suvremene politike objavljeno je nekoliko vrlo dobrih članaka: „Nekoliko o našem starom i današnjem plemstvu“ (*Ogledalo* br. 3.), „Plemstvo i narod u Bosni“ (br. 7. i 8.) itd.

Političkim prilikama u Evropi i svijetu *Ogledalo* je posvećivao veliku pažnju i značajan prostor. Pored vijesti koje su najčešće naslovljene samo imenom zemlje ili grada o kojima se govori, npr.: Turska, Carigrad, Ugarsko-Hrvatska, Srbija, Austrija, Francuska, Rusija, Hongkong, Rim, list je redovno donosio informacije prenesene iz drugih listova. Tako npr. u prvom broju *Ogledala* (31. maj 1907.) pod naslovom *Islamski svijet* Bašagić donosi informaciju o tome kako se učio Mevlud kod Turaka u Rusiji, preuzetu iz turskog lista *Irşad*. Bašagić je pomno pratio novinarstvo Turaka u Rusiji, pa je ovu zanimljivu informaciju smatrao vrijednim spomenuti i u *Ogledalu*, prenesivši cijeli program mevluda. Mi ćemo ovdje samo ukratko iznijeti sadržaj tog mevludskog programa, koji se ne razlikuje uveliko od našeg današnjeg, gdje kaže:

„Ove godine s velikim sjajem proslavljen je 'mevlud' kod nas u sali djevojačke škole.. Na stanovitom mjestu bili su postavljeni učenici, koji su u turskom jeziku otpjevali na opće odobravanje jedan *na't*.⁵⁰ Za vrijeme je pozvani efendija iz Achsacha proučio mevludsku hudbu i prisutne oduševio. Iza njega je bakuski kadija držao krasan govor o važnosti ovog mubareć dana.. Poslije kadije izišao je na govornicu Abdurahman ef. iz Ahtije i govorio o neslozi...Za njim se dignuo Hadži Ahmed ef. iz Šamalije i rekao jednu krasnu besjedu, koja je veoma djelovala na slušatelje...Najposlije je govorio Hadži Mirza Achond, njegov govor je oduševio slušatelje u tolikoj mjeri, i s takom moći pri koncu osvojio sva srca, da je ushićenje gorilo na licu svakome...Na to su učenici otpjevali u kuru još jedan *na't* i tako je mevlud svršen.“⁵¹

---

⁵⁰ *Na't* je imenica arapskog porijekla. Znači hvaljenje, a u divanskoj književnosti to je kasida napisana kao pohvala poslanika Muhammeda. (Vidi: Marija Đinđić, *Yeni Türkçe- Sırpça Sözlük*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2014., str. 1003.)

⁵¹ Anonim (Safvet-beg Bašagić) „Islamski svijet“, *Ogledalo* od 31. maja 1907. (I/1), str. 6.

Grafički je *Ogledalo* bio bogat i jednostavan. Stranica je redovno izdijeljena u tri okomita stupca, a kratkom, tankom horizontalnom linijom označavan je završetak teksta. Ovakav tehnički izgled, *Ogledalo* je činio dosta preglednim. Pod naznačenim naslovom, vijesti su donošene sistematski, i po vrijednosti i po tematici.

Najzastupljenije vijesti iz svijeta ,u *Ogledalu*, u odnosu na druge zemlje bile su vijesti iz Turske. Ponekad su stranicu zauzimala i do dva stupca, za razliku vijesti iz drugih zemalja koje su sadržajem bile mnogo kraće. Materijal za list Bašagić je uzimao najviše iz carigradskih vijesti, pa otuda često susrećemo oznaku „kako javljaju vijesti iz Carigrada“. Za neke vijesti kao izvore informacija navodi i turske novine *Irşad*, koje su izlazile u gradu Baku na obali Kaspijskog mora. Neke dijelove vijesti prenosio je i iz evropskih i svjetskih vijesti. Za prenos domaćih vijesti imao je stalne dopisnike u Bosni i Hercegovini, po čemu je rubrika *Naši dopisi* i dobila naziv. U prvom broju *Ogledala* (31. maj 1907.) Bašagić je vijesti iz svijeta podijelio u sljedeće rubrike: *Politički pregled* (Turska, Ugarsko-Hrvatska i Srbija), *Islamski svijet* (Mevlud kod Turaka u Rusiji), te *Brzjavne vijesti* (Carigrad, Rim, Hongkong). Ovdje nam je zanimljivo i imenovanje geografskog prostora. Naime, Bašagić pod različitim naslovima u listu donosi dvije vijesti iz jedne zemlje, gdje prvu vijest imenuje po nazivu države *Turska*, a drugu vijest imenuje po njenom glavnom gradu *Carigrad*.⁵² Vijest pod naslovom *Turska* odnosi se na cijelu Tursku, dok vijest po naslovom *Carigrad* odnosi se isključivo na dešavanja u tom gradu.

2.5. Prevodi sa turskog jezika u *Ogledalu*

Pored značajnijih uvodnika i rubrika koje smo gore spomenuli, *Ogledalo* je imalo stalan *Podlistak* u kojem je objavljeno nekoliko vrijednih stvari.

U feljtonu prvoga broja (31. maj 1907.) Bašagić je u svom prijevodu objavio tri pjesme velikog turskog pjesnika Namika Kemala.

---

⁵² Carigrad je nekadašnja prijestolnica triju velikih carstava - Rimskog (330 - 395), Bizantijskog (395-1453) i Osmanskog (1453-1923). Povoljan položaj grada između Evrope i Azije bio je veoma važan za razvoj trgovine i kulture. Zbog važnog strateškog položaja Carigrad je kontrolisao puteve između Azije i Evrope. Kao glavni grad Bizantije, bio je najveći grad u Evropi. Od 1923. godine, kada je Osmansko carstvo postalo prošlost i kada je proglašena Republika Turska, Turci su insistirali od svih stranaca da se grad naziva Istanbul i da izbrišu drevne nazive - Konstantinija, Carigrad ili Konstantinopolj.

„Ove tri pjesme Kemalove zadnjih dana donijele su gotovo sve turske novine u Rusiji. Držeći, da neće biti na odmet donosimo ih i mi, pa makar i u mršavom prevodu.“⁵³

U prvom broju na drugoj stranici lista (31. maj 1907.) u rubrici *Podlistak* donosi se pjesma pod nazivom „Hasbihal“. Kao što možemo vidjeti, naslov pjesme se donosi na turskom jeziku latiničnim pismom. U bosanskom jeziku ovaj turcizam se ne koristi, pa njegovo značenje nismo mogli naći ni u Škaljićevom rječniku. Pjesma se sastoji iz 19 stihova, koji se u cjelosti donose u prevodu na bosanski jezik. Riječ *hasbihal* je arapskog porijekla što u prevodu na bosanski znači *razgovor, ćaskanje* kako navodi Marija Đinđić u svom rječniku. U pjesmi je opjevana ljubav prema domovini, svome narodu, svojoj naciji.

*„Mi smo ono pleme odabrano,
Kom kroz žile krv šesidska vrije,
Naše biće s njom je zakuhano;
Mi smo narod slavne Osmanlije!“*

U istom broju na trećoj stranici lista (31. maj 1907.) u ovoj rubrici također se donose dvije manje pjesme: „Očitovanje“ i „Iz jadikovki – Vaveylâ“.

Pjesma „Očitovanje“ sastoji se iz četiri stiha. Tema pjesme sadržana je u samom naslovu koji se donosi na bosanskom jeziku. Pjesnik ispovijeda svoju punu vjeru u Boga i to ne radi rajskog uživanja niti paklenog straha:

*„Svjedoci su potpisani
Moja čast i vjera sveta,
Da za Islam fida činim
Dostojanstvo oba svijeta.“*

Posljednja pjesma koja se donosi u prvom broju lista (31. maj 1907.) u Bašagićevom prevodu jedna je od najpopularnijih Kemalovih pjesama poznata pod nazivom „Vaveylâ“.

Naslov pjesme donosi se na bosanskom jeziku „Iz jadikovki“ i na turskom jeziku arapskim pismom „Vaveylâ“. Riječ *vaveylâ* je također arapskog porijekla.

Pjesnik u pjesmi opisuje domovinu, poredeći je s lijepom djevojkom.

*„Čim usnijem, odmah mi se u oko ušulja;
Jer naliči divnoj slici, što je mašta stvara
A ta slika moje oči i nehote para.*

---

⁵³ Anonim (Safvet-beg Bašagić) „Podlistak“, *Ogledalo* od 31. maja 1907. (I/1), str. 2.

*Ta ima li i u koga takova djevojka!
Nije ruža već u krvi – ah, spodoba jedna;
Već znam ko je, - ah ti si to domovino bjedna!“*

U podlistku drugog do VII. broja objavljen je prijevod jedne njemačke biografije Šejha Džemaludina Afganija. U feljtonu VIII. broja pjeva Bašagić, čije je pjesničko ime bilo Mirza, pjesmu u spomen 400-godišnjice Husrev-begova dolaska u Bosnu (1521.) i priča nam svoj „Prvi sastanak“ s nekom Bečankom. U IX. i X. broju objavljen je u feljtonu *Ogledala* vrlo lijep članak o Gazi Osman paši, Lavu od Plevne, povodom 30-godišnjice bitke na Plevni (1877.) Ovu klasičnu biografiju od poznatog spisatelja Bernharda Sterna preveo je iz djela „Der Sultan und seine Politik“, str. 179 do 193. U daljim feljtonima objavljena je rasprava Rudolfa Krehla, odličnog orijentaliste.⁵⁴

Poznato je da je Safvet-beg kao orijentalista, imao izvanredan ukus u biranju istočnog (arapskog, perzijskog, turskog) kulturnog, prevashodno književnog blaga. Još kao dječak, učivši od svog oca, znao je mnoga imena najvećih orijentalnih pjesnika. On je znao još tada da je Ebu Tajjib Arap, Hafiz Širazi Perzijanac, a Fuzuli Turčin. Safvet-beg je još u svom djetinjstvu pokazivao pjesnički dar.

Još prije nego su se razvila krila njegove poezije, nego je dobio snagu da se može dići uvis i pomiješati se s raznim slavujima, on je znao za njihova imena i za njihovu slavu. Tako sve njegove pjesme odišu istočnim mirisom. Sav njegov pjesnički rad, protkan je poezijom Arapa, Turaka i Perzijanaca. Uzori su mu bili turski pjesnici Namik Kemal i Zija-paša, čije pjesme su tada bile popularne širom Turske carevine, pa i kod nas u Bosni.⁵⁵

Bašagićev rad je mnogostruk. Našu književnost obogatio je mnogim prevodima i prepjevima pjesama s turskog, arapskog i perzijskog jezika. Preveo je i prepjevao na bosanski *Rubaije* Omera Hajjama. Safvet-beg bio je pjesnik ponosa. Spjevao je Mevlud, koji je u prilično velikim nakladama za kratko vrijeme doživio tri izdanja. On spada među prve i u to vrijeme najznačajnije pjesnike koji su ostvarili spoj istoka i zapada, tradicionalnih i novijih načina pjevanja, kao i spoj usmene i pisane kulture Bošnjaka.

---

⁵⁴ Hazim Šabanović, „Bašagićevo 'Ogledalo‘“, *Narodna uzdanica X*, kalendar za godinu 1942., Sarajevo 1941., str.182. i 183.

⁵⁵ Salih Safvet Bašić, „Dr. Safvetbeg Bašagić kao orijentalist“, *Novi Behar VIII*, 20-30 (1.VI 1935), Sarajevo 1935., str. 359.

3. ZAKLJUČAK

U ovome radu promatrali smo prisustvo elemenata turske kulture u političkom listu *Ogledalo* Safvet-bega Bašagića, iz austro-ugarskog perioda koji je izlazio u Sarajevu 1907. godine. U nastojanju da što bolje prezentiramo način i vrijeme izlaženja *Ogledala*, osvrnuli smo se i na druge časopise tog perioda koji su prethodili *Ogledalu*. Na osnovu prikupljenih podataka prilikom našeg istraživanja došli smo do određenih zaključaka.

Naime, kroz historiju Bosna i Hercegovina je konstantno bila izložena velikim promjenama i prilagodbama. Ove prostore su pohodili i osvajali različiti narodi, ostavljajući uvijek za sobom dio svojih običaja, tradicije i kulturnog naslijeđa. S vremenom austro-ugarske uprave, u Bosni i Hercegovini nastaje krupan preokret ne samo na političkom nego i u svim drugim segmentima života. Austro-ugarska uprava nastojala je pridobiti Bošnjake tako što je feudalce i ullemu uključivala i u strukture vlasti. Rezultat takve politike je i dozvola pokretanja lista *Vatan*, na turskom jeziku, u arapskom pismu 1884. godine. Zatim, nešto kasnije počinje izlaziti list *Rehber*. U ovom razdoblju pored lista *Vatan*, izlazili su i listovi na bosanskom jeziku štampani arapskim pismom: *Tarik*, *Muallim* i *Misbah*. Jedna od bitnih karakteristika bosanskohercegovačke periodike osmanskog i austro-ugarskog perioda je šarolikost pisama i jezika na kome su pisani. Tradicija bilingvalnog štampanja novina počela je izlaskom zvaničnog vilajetskog lista *Bosna* (1866.), a nastavljaju je *Sarajevski cvjetnik* (1868.) i *Neretva* (1876.), koji su štampani na bosanskom i turskom jeziku, arapskim i ćirilskim pismom, dok je nekoliko brojeva *Bosne* štampano i latinicom.

Sarajevska štampa, dnevni i periodični listovi bili su najpouzdaniji izvor za praćenje društvenog života u gradu. U kraćim i dužim tekstovima (napisima) registrovala je sve važnije događaje, posebno u domenu kulture. Inače, za četiri decenije austrougarske vladavine pokrenuto je i izlazilo 125 listova, na različitim jezicima.⁵⁶

Novine postaju i prvi medij javne komunikacije na jednom jeziku kao izrazu svih naroda koji žive u Bosni i Hercegovini i ostvaruje se mogućnost za javni susret svih nacionalno-

---

⁵⁶ Više vidi: Merima Čamo, „Procesi akulturacije krajem XIX vijeka u Sarajevu“, *Godišnjak BZK „Preporod“*, Bošnjačka zajednica kulture „Preporod“, Sarajevo, 2005., str. 181. i 182.

konfesionalnih grupa da se izraze na svom jeziku i pismu.⁵⁷ Tako, Mehmed Šaćir Kurtćehajić kaže da su novine „vaspitališna društva i svijee koje se nose pred prosvjetom i naukom.“⁵⁸

Prve novine u Bosni i Hercegovini izlaze krajem 19. stoljeća, u vrijeme kad je osmanski još bio aktuelan, naročito među muslimanskim stanovništvom. Ako pogledamo novine *Bosna* koje su počele izlaziti 1866. godine, te novine *Sarajevski cvjetnik*, *Neretva*, *Vatan* i *Rehber* koje su ih pratile, vidimo da je objavljivanje novina na turskom jeziku u arapskom pismu u Bosni i Hercegovini trajalo između 1866. i 1902. godine. Ova situacija pokazuje prisustvo tog jezika i ljudi koji su čitali i pisali na njemu u Bosni i Hercegovini i tokom austrougarske vladavine. No, austro-ugarski period generalno gledano obilježava znatan kulturno-prosvjetni napredak u odnosu na turski period.

Sredinom 1907. godine javlja se list *Ogledalo*, koji nije bio samo svjedočanstvo bošnjačke borbe za vjersko prosvjetnu autonomiju, te političkog razilaženja, već ujedno i ogledalo vremena u kome nastaje. List *Ogledalo* shodno ciljevima „naprednih Muslimana“, već od prvog broja (31. maj 1907.) piše o potrebi aktivnijeg nastojanja „oko moralnog i materijalnog unapređenja islamskog elementa u Bosni i Hercegovini“, jer jedino od njihovih obilježja su: neznanje, konzervativizam i analfabetizam.⁵⁹ *Ogledalo* je imalo zadatak, prema riječima Hazima Šabanovića, da brani bošnjačke interese i da propagira ideje o ispravnoj savremenoj orijentaciji muslimana i Bošnjaka.

Glavni politički nazori Bašagića u *Ogledalu* bili su: da se bošnjačkom stanovništvu treba osigurati život dostojan čovjeka; zalagao se da se Bošnjacima osigura egzistencija i ravnopravnost s pripadnicima drugih vjera; smatrao je da Bošnjake treba podržati materijalno, jer samo materijalno neovisan čovjek sposoban je da sam korača kroz život. U suprotnom taj narod gubi vjekovni ponos i moral.

---

⁵⁷ Senada Dizdar, „Prvi privatni bošnjački listovi-svjedočanstvo vremena“, *Godišnjak*, BZK „Preporod“, Sarajevo, 2002., str.151.

⁵⁸ (Mehmed Šaćir Kurtćehajić): „Uvod“ (Sarajevski cvjetnik počeo izlaziti), *Sarajevski cvjetnik*, od 26. decembra 1868. (I/1), str.1.

⁵⁹ Senada Dizdar, „Prvi privatni bošnjački listovi-svjedočanstvo vremena“, *Godišnjak*, BZK „Preporod“, Sarajevo, 2002., str. 156.

U *Ogledalu* se vide sve strane Bašagićevog mnogostranog književnog, kulturnog i političkog rada.

U *Ogledalu* elementi turske kulture prisutni su u velikoj mjeri. Njih smo prezentirali na način da smo ih podijelili u pet rubrika. Prva rubrika govori o upotrebi stihova, poslovice i mudrih izreka na turskom jeziku u arapskom pismu. Bitna činjenica je da svi tekstovi koji se donose na turskom jeziku u *Ogledalu* napisani su u izvornom obliku (arapskom, turskom, perzijskom) arapskim pismom. Bašagić je stihove, poslovice i mudre izreke u tekst uključivao kao primjere kojima ističe odnosno naglašava svoje stavove. Druga rubrika posvećena je turcizmima u *Ogledalu*. U prvom broju lista (31. maj 1907.) pobrojano je ukupno 36 turcizama. Od toga pomenuto je 17 turcizama koji su još uvijek aktivni u narodnom govoru u bosanskom jeziku, 19 turcizama čije riječi su potpuno potisnute bosanskim jezikom a koje smo prezentirali u radu, upoređujući sa Škaljićevim rječnikom. Među ovim turcizmima nalaze se i tri frazema. Treća rubrika pod nazivom „Tuhaf“ (satira) nosi izvorni naslov rubrike iz lista. Konceptijom satira sadrži Bašagićeve kritike na ondašnje političko i društveno stanje u državi. Četvrta rubrika označena je vijestima iz svijeta. Tematski okvir *Ogledala* je prije svega određen informacijama iz političkog i društvenog života, ali su prisutne i vijesti o svim tadašnjim zbivanjima u svijetu općenito, a posebno o zbivanjima u Bosni. Također, u listu su, u odnosu na druge zemlje, najzastupljenije vijesti iz Turske. Bašagić je vijesti najčešće naslovljavao samo imenom zemlje ili grada. Naša posljednja rubrika posvećena je prevodima sa turskog jezika. U pomenutom broju lista (31. maj 1907.) Bašagić donosi tri pjesme u prevodu na bosanski jezik poznatog turskog pjesnika Namika Kemala.

Nadamo se da smo našim istraživanjem dali akademski doprinos približavanju razumijevanja prisutnosti elemenata turske kulture, turskog jezika i književnosti u *Ogledalu*, kao i sveobuhvatnost potrebe takvog lista u datim okolnostima tog vremena. Nadamo se da su metode analize, historijska metoda te metoda dedukcije i indukcije, korištene u analizi doprinijeli ispunjavanju ciljeva istraživanja i da je, ovim radom, dat skromni doprinos meritornoj prezentaciji historije bošnjačke duhovnosti i kulture, te da će ovaj rad naći referentno mjesto u daljnim znanstveno-istraživačkim relacijama.

LITERATURA

1. Alić, Enver (2015). „Preporod: Četiri decenije gnijezda vjerodostojne misli“, *Preporod-islamske informativne novine*, Sarajevo.
2. Attila Hoare, Marko (2008). „Uloga austro-ugarske vlasti u nastanku bosanskih nacionalnih pokreta“, *Prilozi*, br. 37., Institut za istoriju, Sarajevo, str. 143-148.
3. Balić, dr. Smail (2001). „Austrija i kulturno naslijeđe“, autorizirani prijevod s njemačkog Salim Abid Hadžić, *Glasnik Rijaseta Islamske zajednice u Bosni i Hercegovini*, vol. LXIII, br. 9-10, Sarajevo, str. 916-928.
4. Baljić, Salih (1933.-1934.). „S ramena ću dati glavu, a kamena jednog nedam!“, *Novi Behar* VII, 19-20, Islamska dionička štamparija, Sarajevo, str. 296-298.
5. Bašagić, Safvet-beg (1907). *Ogledalo*, Islamska dionička štamparija, Sarajevo.
6. Bašagić-Redžepašić, Safvet-beg (1900). *Kratka uputa u prošlost Bosne i Hercegovine (1463.-1850.)*, Vlastita naklada, Sarajevo.
7. Bašagić, Safvet-beg (1912). „Bošnjaci i Hercegovci u islamskoj književnosti“, *Biser*, god. I/1912, br. 5, Mostar, str. 92-93.
8. Bašić, Salih Safvet (1935). „Dr. Safvetbeg Bašagić kao orijentalista“, *Novi Behar* VIII, 20-30 (1. VI 1935), Sarajevo, str. 359-360.
9. Bišćević, Vedad (2006). *Bosanski namjesnici osmanskog doba (1463.-1878.)*, Connectum, Sarajevo.
10. Çiğdem Mehmet, Toprak Ömer (2013)., *Osmanlıca-Türkçe Sözlük*, Parlıt Yayınları, İstanbul
11. Čamo, Merima (2005). „Procesi akulturacije krajem XIX vijeka u Sarajevu“, *Godišnjak*, BZK Preporod, Sarajevo, str. 176.-183.
12. Čaušević, Džemaludin (1934). „Merhum Dr. Safvetbeg Bašagić“, *Novi Behar* VII, br. 19. i 21., Sarajevo, str. 270-274.
13. Čengić, Almedina (2015). „Romantičarsko-poetski zanos drama Safvet-bega Bašagića“, *Godišnjak*, BZK Preporod, Sarajevo, str. 298-308.
14. Dizdar, Senada (2002). „Prvi privatni bošnjački listovi - svjedočanstvo vremena“, *Godišnjak*, BZK Preporod, Sarajevo, str. 150-159.
15. Džaka, Bećir (2001). "Književni prevodi sa perzijskog jezika u Beharu, Gajretu i Biseru", *Anali Gazi Husrev-begove biblioteke*, XIX-XX, Sarajevo, str. 19-36.
16. Džanko, Muhidin (2006). *Safvet-beg Bašagić-Redžepašić, (Mirza Safvet: vitez pera i mejdana): intelektualna povijest i ideologijska upotreba djela*, Sarajevo Publishing, Sarajevo.
17. Đinđić, Marija (2014). *Yeni Türkçe-Sırpça Sözlük*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
18. Fijuljanin, Muhedin (2010). *Monografija „Sandžački Bošnjaci*, Centar za bošnjačke studije (CBS), Tutin.
19. Filan, Kerima (2002). „Djela na turskom jeziku iz 15. st. na našim prostorima“, *Godišnjak*, BZK Preporod, Sarajevo, str. 297-314.
20. Filan, Kerima (2014). „Turski jezik u Bosni u osmansko doba“, *Anali Gazi Husrev-begove biblioteke*, XXXV, Sarajevo, str. 151-178.
21. Filan, Kerima (2014). *Sarajevo u Bašeskijino doba – Jezik kao stvarnost*, Connectum, Sarajevo.

22. Filan, Kerima (2015). "Morfonološke i morfološke jezičke osobitosti turskih poslovice u latiničnim zapisima Mehmed-bega Kapetanovića Ljubušaka", *Anali Gazi Husrev-begove biblioteke*, XXXVI, Sarajevo, str. 131-150.
23. Filan, Kerima (2017). *O turskom jeziku u Bosni*, Connectum, Sarajevo.
24. Filan, Kerima (2018). „U Osmanskoj Bosni turski je bio jezik društvene elite“, <http://balkans.aljazeera.net/vijesti/kerima-filan-u-osmanskoj-bosni-turski-je-bio-jezik-drustvene-elite?fbclid>
25. Filipović, Muhamed (2007). *U traganju za ljudima i zavičajem: Portreti značajnih Bosanaca XX vijeka*, Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine, Sarajevo.
26. Gazić, Lejla (2010). *Naučno i stručno djelo dr. Safvet-bega Bašagića*, Orijentalni institut u Sarajevu, Sarajevo.
27. Gazija-Pajt, Enisa (2009). „Obrazovni sistemi i stepenovanje škola na području Bosne i Hercegovine za vrijeme osmanske uprave“, *Glasnik Rijaseta Islamske zajednice*, br. 3-4, Sarajevo, str. 298-303.
28. Hofbauer, Dragutin (1933.-1934.). "Nekoliko misli o Dr. Safvetbegu Bašagiću", *Novi Behar* VII, 19-20, Islamska dionička štamparija, Sarajevo, str. 286-287.
29. Imamović, Mustafa (1991). „Safvet-beg Bašagić kao historičar Bosne i Muslimana“, *Glasnik Rijaseta Islamske zajednice u SFRJ*, 4, Sarajevo, str. 456.
30. Jahović, Redžep (2001). "Njemačka književnost u muslimanskim preporodnim časopisima 1900.-1918.", *Anali Gazi Husrev-begove biblioteke*, XIX-XX, Sarajevo, str. 73-87.
31. Karić, Enes (2004). *Prilozi za povijest islamskog mišljenja u Bosni i Hercegovini XX stoljeća*, El-Kalem, Sarajevo.
32. Kasumović, Ismet (1999). *Školstvo i obrazovanje u Bosanskom ejaletu za vrijeme osmanske uprave*, Islamski kulturni centar, Mostar.
33. Kreševljaković, Hamdija (1933.-1934.). "Život dr. Safvetbega Bašagić-Redžepašića", *Novi Behar* VII, 19-20, Islamska dionička štamparija, Sarajevo, str. 271-274.
34. Kunić, Mirsad (2015). „Bašagićeva rukopisna zbirka narodnih pjesama 'Narodno cvijeće IV'“, *Godišnjak*, BZK Preporod, Sarajevo, str. 291-297.
35. Kurtćehajić Šaćir, Mehmed (1868.-1872.). *Sarajevski cvjetnik – Gülşen-Saray*, Vilajetska štamparija, Sarajevo.
36. Memija, Emina (2007). „Vizija novog doba uz 140-godišnjicu pokretanja lista Sarajevski-cvjetnik“, *Godišnjak*, BZK Preporod, Sarajevo, str. 228-233.
37. Memija, Minka (1996). *Bosanski vjesnici: Počeci štampe kod bosanskih Muslimana*, El-Kalem, Sarajevo.
38. Mešić, Ademaga (1933.-1934.). "Sjećanje na Safvetbega", *Novi Behar* VII, 19-20, Islamska dionička štamparija, Sarajevo, str. 279-281.
39. Milićević, Ivan A. (1933.-1934.). "Nešto o javnom životu Dr. Safvetbega Bašagića", *Novi Behar* VII, 19-20, Islamska dionička štamparija, Sarajevo, str. 275-278.
40. Milićević, Ivan A. (1933.-1934.). "O Mirzi Safvetu kao pjesniku", *Novi Behar* VII, 19-20, Islamska dionička štamparija, Sarajevo, str. 298-303.
41. Muftić, Teufik (2004). *Arapsko-bosanski rječnik*, Rijaset islamske zajednice u Bosni i Hercegovini izdavački centar el-Kalem, Sarajevo.
42. Mulabdić, Edhem (1933.-1934.). "Moje uspomene iz saradnje sa merhum Safvetbegom", *Novi Behar* VII, 19-20, Islamska dionička štamparija, Sarajevo, str. 291-296.

43. Muradbegović, Ahmed (1933.-1934.). "Moj prvi susret s Bašagićem", *Novi Behar* VII, 19-20, Islamska dionička štamparija, Sarajevo, str. 287-288.
44. Nametak, Alija (1931). „Dr. Safvet-beg Bašagić. 6. V. 1870-6. V. 1930“, *Novi Behar* IV, br. 22. i 23., Sarajevo, str. 321-324.
45. Nametak, Alija (1933.-1943.). "In memoriam Safvetbegu!", *Novi Behar* VII, 19-20, Islamska dionička štamparija, Sarajevo, str. 283-285.
46. Nametak, Alija (1935). „Safvetbeg Bašagić u anegdota“, *Novi Behar* VIII, 20-30 (1. VI 1935), Sarajevo, str. 361-363.
47. Nezirović, Muhamed (2001). "Prijevodi sa francuskog i drugih romanskih jezika u muslimanskim časopisima u doba preporoda", *Anali Gazi Husrev-begove biblioteke*, XIX-XX, Sarajevo, str. 57-70.
48. Novo vrijeme (2017). „Novine Vatan-Osmanski jezik u bh. medijskom prostoru“, <http://novovrijeme.ba/novine-vatan-osmanski-jezik-u-bh-medijskom-prostoru>
49. Papić, Mitar (1972). *Školstvo u Bosni i Hercegovini za vreme austro-ugarske okupacije (1878-1918)*, Izdavačko preduzeće „Veselin Masleša“, Sarajevo.
50. Pelidija, Enes (2014). „Dr. Safvet-beg Bašagić-prvi savremeni orijentalista i osmanista Bosne i Hercegovine u XX stoljeću“, *Pregled-časopis za društvena pitanja*, br. 3, Univerzitet u Sarajevu, Sarajevo.
51. Popara, Haso (2005). „Islamski rukopisi: Historijat, nastanak, procvat, stradanje i procjena vrijednosti“, *Anali Gazi Husrev-begove biblioteke*, XXIII-XXIV, Sarajevo, str. 117-153.
52. Rešidbegović, Amra (2001). "Osnivanje i rad islamske dioničke štamparije (tiskare) u Sarajevu od (1905.-1918.)", *Anali Gazi Husrev-begove biblioteke*, XIX-XX, Sarajevo, str. 221-226.
53. Rizvić, Muhsin (1990). *Bosansko muslimanska književnost u doba preporoda 1887-1912.*, 2. izd., El-Kalem, Sarajevo.
54. Rizvić, Muhsin (2001). "Doba preporoda kao prelomno u bosansko-muslimanskoj književnosti i kulturi", *Anali Gazi Husrev-begove biblioteke*, XIX-XX, Sarajevo, str. 9-17.
55. Ruther, Clemens (2008), „Naš mali 'orijent' jedno postkolonijalno čitanje austrijskih i njemačkih kulturalnih narativa o Bosni i Hercegovini 1878.-1918.“, *Prilozi*, br. 37., Institut za istoriju, Sarajevo, str. 149-167.
56. Sarić, Samija (2005). „Udruženje islamske omladine u Sarajevu-Islamski klub (1905.-1910.)“, *Anali Gazi Husrev-begove biblioteke*, XXIII-XXIV, Sarajevo, str. 257-266.
57. Spaho, Fehim (1933.-1934.). "Uspomene iz prve godine 'Behara'", *Novi Behar* VII, 19-20, Islamska dionička štamparija, Sarajevo, str. 281-283.
58. Sušilović, Slavko (1991). *Bibliografija književnih priloga u listovima i časopisima Bosne i Hercegovine 1850-1918.*, Institut za književnost, Sarajevo
59. Šabanović, Hazim (1941). „Bašagićevo 'Ogledalo'“, *Narodna uzdanica X, kalendar za godinu 1942.*, Sarajevo, str. 177-187.
60. Šehović, Amela i Haverić, Dženita (2017). *Leksika orijentalnog porijekla u frazemama bosanskog jezika*, Filozofski fakultet u Sarajevu, Sarajevo.
61. Škaljić, Abdulah (1985). *Turcizmi u srpskohrvatskom – hrvatskosrpskom jeziku*, Svjetlost, Sarajevo.
62. Tanović, dr. Jusuf (1933.-1934.). "Značenje Dr. Safvetbega Bašagića", *Novi Behar* VII, 19-20, Islamska dionička štamparija, Sarajevo, str. 290-291.

63. Voloder, Nusret (1996). *Bošnjačka preporodna književnost u BiH (od 1860-1914. godine)*, Čitanka 3, Sarajevo, str. 7-42.